

IRODALMI SZEMLE

LXVII ■ 2024 ■ 4

ÁRA: 2,50 € / 1100 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 2,00 € / 900 FT

TÖBBNYELVŰ IRODALOM FINNORSZÁGBAN

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958

■ LXIV. ÉVFOLYAM

■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ:

DOBOS LÁSZLÓ

■ FŐSZERKESZTŐ: MIZSER ATTILA

(ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)

■ SZERKESZTŐ:

NAGY CSILLA

(CSILLESTER@GMAIL.COM)

NÉMETH ZOLTÁN

(NEMETX@GMAIL.COM)

■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS:

GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA

■ KÉPSZERKESZTŐ:

GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA

■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**

■ FŐMUNKATÁRSÁK:

CSANDA GÁBOR, **GRENDEL LAJOS,**

N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ,
TŐZSÉR ÁRPÁD

■ SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA,
DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR,
NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS,
SZALAY ZOLTÁN

■ SZERKESZTŐSÉG:

MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11
BRATISLAVA

■ ISSN 1336-5088

■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK

■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE

■ IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

LAPSZÁMUNKAT BERENTZ PÉTER ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

BERENTZ PÉTER 1971-ben született Budapesten. Tanulmányait a Magyar Képzőművészeti Egyetem képzőművészeti szakán végezte, ugyanitt doktori fokozatot is szerzett 2015-ben. Stuttgartban tanulmányúton vett részt a Stuttgarter Állami Képzőművészeti Akadémián. Jelenleg a Magyar Képzőművészeti Egyetem képzőművészeti szakán adjunktus, mester. Kétszer nyerte el a Barcsay Alapítvány díját, háromszor volt díjazott a Miskolci Grafikai Biennálén, de nyert Deutsche Telekom díjat és Corvina Alapítvány díjat is. Számos önálló kiállítása volt, főleg Budapesten (például: Galéria IX, Art9 Galéria, Karinthy Szalon), de Berlinben (Babylonia Kulturzentrum) is. Művei a Magyar Nemzeti Galéria és a Hermann Ottó Múzeum közgyűjteményeiben is megtalálhatóak. Berentz konceptuális grafikus: illúzióval, a konvencionális kép-olvasás meghekkelésével dolgozik. A számunkban közölt alkotásaiban a proporciókkal játszik, improvizált makettek épít. A széles földöntúli tájakat hétköznapi, talált vagy olcsó, kimondottan kis méretű tárgyak alkotják. Az illúzió pont olyan fokig működik, hogy a néző pár pillanat után „leleplezze” a trükköt, de a lényeg a második felismerésben van: hogy milyen könnyű becsapni az érzékeinket.

A CÍMLAPON: SZTÉLÉK III., FOTÓ, 100x150 cm, 2023

OBSZERVATÓRIUM II. , FOTÓ, 100x150 cm, 2023

-
- 3 BARAK LÁSZLÓ: KI FIGYEL RÁD? (VERS)
4 GYURÁSZ MARIANNA: ROBBANNI MINDIG CSAK BELÜLRŐL (VERS)
8 STUMMER ATTILA: HÚSVÉT ATHÉNBAN (VERSCIKLUS)
18 BÓDI PÉTER: BELGRÁDI EMLÉKEK (PRÓZA)

TÖBBNYELVŰ IRODALOM FINNORSZÁGBAN

- 28 DÁVIDNÉ BALÁZS RENÁTA: TÖBBNYELVŰ FINNORSZÁGI IRODALOM (ELŐLJÁRÓBAN)
29 KATRI TALASKIVI: A NYELV VAGY A KIFEJEZÉS VÉDŐŐRE AZ IRODALOM? (ELŐSZÓ, DÁVIDNÉ BALÁZS RENÁTA FORDÍTÁSA)
31 ELENA-LAPINA BALK: AZOKAT FIGYELEM, AKIKNEK HIÁNYZOM (VERS, FÁY LUKÁCS FORDÍTÁSA)
32 INGER-MARI AIKIO: NYELVBESTIÁK (VERS, FOGARASI FLÓRA ANNA ÉS DÁVIDNÉ BALÁZS RENÁTA FORDÍTÁSA)
33 JOSÉ LUIS RICO: IMA (VERS, FÁY LUKÁCS FORDÍTÁSA)
34 ADRIAN PERERA: BESZÉLGETÉSEK EGY ANYÁVAL (VERS, FOGARASI FLÓRA ANNA FORDÍTÁSA)
35 DODOU TOURAY: MOST, HOGY MÁR LÁTTUK (VERS, SCHMIDT FRANCISKA FORDÍTÁSA)
37 NATALIYA TERAMAE: CSIGAHÁZBAN (VERS, SCHMIDT FRANCISKA FORDÍTÁSA)
- 44 KORPA TAMÁS: KERT A JÁRÓLAPON (VERS)
45 MELHARDT GERGŐ: „DEBRECEN MINT AKARAT ÉS KÉPZET”.
TÉREY JÁNOS: *JEREMIÁS AVAGY ISTEN HIDEGE* (TANULMÁNY)
56 TÓTH KINGA: ANNAMÁRIA ÉNEKEL (VERS)
59 GÉCZI JÁNOS: RÓMA, ÚJRAHASZNOSÍTÁS. MUNKANAPLÓ 2.
75 KUKUCSKA SZABOLCS: 19:47; 19:36; 19:03; 18:49 (VERSEK)
77 GAŽÍK VIKTÓRIA: SZÖKŐÁR (VERS)
82 NÉMETH ZOLTÁN: HALLUCINÁCIÓK 4. CSALÁDOM (PRÓZA)
86 DANIEL WARMUZ: „PAN JERZY”, MIŁOSZ ÉS A TÖBBIEK (GYÖRGY GÖMÖRI: *MOI POLSCY PISARZE I POECI*) (KRITIKA)
90 BAKA L. PATRIK: A ZÖLD SZÍN HIÁNYA (ROJIK TAMÁS: *SZÁRAZSÁG*) (KRITIKA)

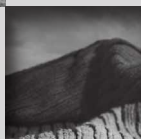
- 96 SZERZŐINK

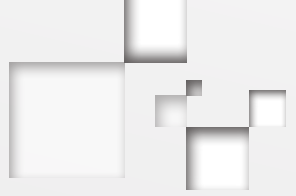
■ KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET”
■ (EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
■ A LAP MEGJELÉNÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG
KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

 **KULT
MINOR**
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

■ NYOMTA AZ INFOPOINT KFT. ■ TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. ■ MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ■ P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214. ■ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ■ MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 170. ■ EGYES SZÁM ÁRA: 2,50 €. MAGYARORSZÁGON: 1100,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 12,- € , EGY ÉVRE 23,50,- €, ■ MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 5500,- FT, EGY ÉVRE 10.500,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍJTJUK.

■ APRÍL/2024 ■ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET” ■ (EV 153/08). ■ SPOLOK IRODALMI SZEMLÉ EGYESÜLET ■ ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ■ REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ■ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ■ VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ■ JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ■ ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 28, 931 03 ŠAMORÍN 3. ■ ISSN 1336-5088. ■ WEB: [HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK](http://www.irodalmiszemle.sk) ■ ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ■ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ■ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ■ TLAČ: INFOPOINT, S.R.O. ■ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214. ■ PARTNER: SPOLOK IRODALMI SZEMLÉ EGYESÜLET ■ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ■ VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ■ NÁKLAD: 170. ■ CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 2,50 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 12,- €, NA ROK: 23,50,- €.

BARAK LÁSZLÓ

KI FIGYEL RÁD?

Halálod valamelyik évfordulóján tét nélküli lesz
a fegyverletétel, mint a himnuszok,
csak az számít majd, amire nem mertél gondolni soha,
bár a szégyenszámláló ugyanannyit ér,
mint a boldogság leltára, az arányok azon múlnak,
mennyi szó kap jelentést, szerencsét, fehér vagy fekete,
teljesen mindegy,
égtájfüggő, melyik szín tüntet a gyásszal, vigasszal,
melyik eszme választ színt, melyik szín eszmét.

Istenre hivatkozni a legolcsóbb mámor,
kiül az arcodra, ahogy a kín vagy az időtelen orgazmus,
tévedéseid, a privát igazságok,
a silány narkó, ami elárul,
eljutsz vele egy nevenincs külvárosba,
ahol a hazaszeretetről szavalni voltaképpen ferde hajlamra vall,
pornográf imádság a boldogság kitalált piacán.
De ki figyel a működésképtelen bankautomata előtt
egy áldozatra!
Ki nyújtana vigaszt annak, aki boldog?

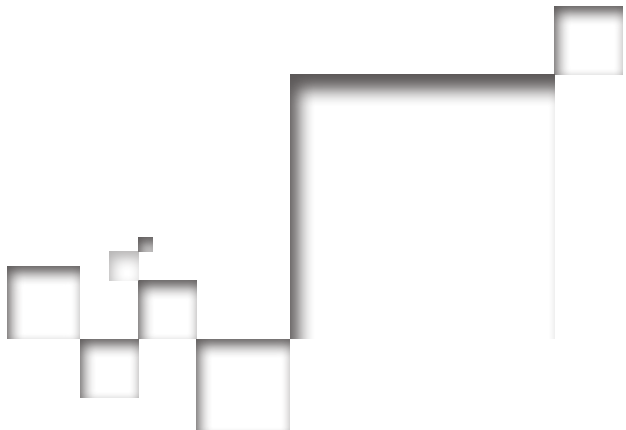
GYURÁSZ MARIANNA

ROBBANNI MINDIG CSAK BELÜLRŐL

Az éjjel összedőlt a Dnyeper nagy víztározójának gátja Nova Kahovkánál.
Az ukrán sereg déli parancsnoksága persze
Azonnal az orosz hadsereget vádolta robbantással,
És mint tudjuk, a vadállatias megszálló erőtől
Nem állnak távol a hasonló megmozdulások.
Azonban ők, a megszállt Nova Kahovka orosz polgármestere és sleppje
Az orosz utánpótlási vonalakat támadó
Ukrán tüzérseget okolta, akiknek ősszel valóban célpontot jelentett
A víztározó hídként is használt gátja.

Bárhogy is történt, a helyzet jelenleg kritikus.
A víztározó a zaporizzsjai atomerőmű hűtéséért is felel,
Csupán remélni merhetjük, hogy a víz szintjének csökkenése nem vezet katasztrófához.
A gát alatti szakaszon a pusztulás mindenesetre
Embertelen mértékű lesz.
A lakosságot evakuálják, miközben a kommunikációs felületeken
A gyűlölködő mindentudás pont olyan kövér hullámokban árad, mint a Dnyeper vize az egykori
Gát alatt.

Kahovka gátját viszont, ha a médiának hihetünk,
Egyelőre nem kérdezte senki,

Afelől, pontosan miféle út vezetett a töréspontig.
Hogy hosszú évek szüntelen és megingathatatlan munkája,
A rengeteg befektetett erő, szelíd önvizsgálat,
Kérdés nélkül biztosított gondviselői türelem után,
Békéltető szerepében való fölös tetszelgések, frusztráló,
Sikerélménnyel vagy revelációval sosem járó,
Végtelen párbeszéddek után mikor ért el arra a pontra, ahol
A türelem és szentség álarcát feladni képtelen,
Magasra nyújtózó, de
Belül lassan üregessé váló teste
Meadta magát:

A kegyelmet megado golyó, robbanószerkezet,
A ravaszt meghúzó ujj, parancsot kiadó kéz
Gazdája
Valószínű épp olyan hitetlenül bámult a látóterét
Hirtelen és visszafordíthatatlanul kitöltő zuhatagra,
Mint valaki, aki tudta nélkül lépett át egy határvonalat,
Ami az előző nap még mérföldekkel odébb húzódott.
Álmában kerülhetett ilyen közel hozzá, hogy egy elhamarkodott szóval,

Ám ezen a ponton talán valóban

Felesleges Kahovka gátját kérdeznünk arról,
Miért nem sajátította el egy korábbi életszakaszban
Egészségesebb megküzdési mechanizmusokat,

Miért nem húzott fel szigorú és messziről látható határokat,
Miért nem óvta hatékonyabban önmagát.

Kahovka gátja összedőlt, a kifelé zubogó vizet vissza nem tuszolja senki,
Zúdulása egyirányú, ahogy időérzékelésünk, fejlődésünk, deteriorációnk, a lánc folyamatos,
Egyre gyakrabban botló szintézise,

Felesleges bármit kérdeznünk Kahovka gátjától.
Ha tud is, nem válaszol semmire.

OBSZERVATÓRIUM I. , FOTÓ, 100x150 cm, 2023

STUMMER ATTILA

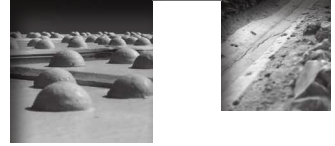
HÚSVÉT ATHÉNBAN

AZ ÉRKEZÉS

Nagyhétre nagyhét, hátramenet.
Az emmauszi út a Golgotára visz,
a városba, a börtönbe, az olajfák hegyére.
Krisztust elfogják, vallatják, megverik.
Harangzúgásra ébredünk.
A háború öröktől fogva tart.

A PÁRKÁK

Nagycsütörtöki liturgia, két kántor felelget, a pap hadar,
hagios, hagios, hagios, hagios, hagios, hagios, hagios, hagios,
mohón tolong a nép, törékeny keresztekot vetve, Krisztus lábát
csókolva, gyertyát gyújtva. A gyertyák nem égnek végig.
Három lány ül és figyel. A félig-égett gyertyákat gyors
mozdulatokkal homokba nyomják, eloltják, ládába dobják:
hevernek nagy halomban, egymáson, egyre többen.
Pedig a lányok ártalmatlannak tűntek, sőt butának.

A TENGER EGY

A tenger egy, örök és mindig új.
Mindig először látod meg a tengert.
Meredek itt a part, nehéz lemenni,
különösen így, kisgyerekkel, nincsen lépcső.
Parkoló autók közt bolgár lakókocsi.
A parton pár pecás és strandoló.
Betontömbök, focipálya. De végül is: a tenger,
bármely pontján ott van az egész.
Míg belegázolok, az óvatos fiú
a sziklák mögé bújlik, kavicsot szed,
kis tócsába loccsan egy-egy hullám,
neki elég ennyi is, egy biztonságos tócsa:
az is a tenger.

HÉPHAISZTOSZ-TEMLOM

isten száraz héja sötét, benn ajtó nyílik a fényre
sötétje mélyén szemben az ajtó ugyanide nyílik
állok, az ajtó nyitva, de tükrében nem látom magam
isten sírja koponyám, a kisfiú kinn kavicsot dobál rám
a város felett repül a halál, kong lassan konokul a lélekharang

RÓZSA

A pap középen forog, énekel,
vörösrózsa-vért szital a népre,
spriccel, száll a szirom, egy baldachin alatt
alvadt rétegek a fekvő ikonon.

Tenyerembe szirmot töm egy néni.
Beszél hozzám, megértem, azt mondja, tiszta,
tiszta, amit adott, az tiszta, tiszta.
Hazaviszem, a kezem csupa vér.

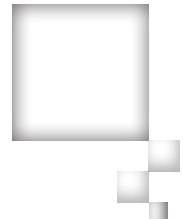

TURISTÁK

„Cape Sounion Morning Tour.”

A kőpadon ülő nő viszonzásképpen
hasbarúgja a hisztis kisiút,
nem erősen, de azért cipőtálya
nyomot hagy a kékszeseb kis pulcsin.
Utána sír, mint aki megteheti,
hogy sírjon, mintha őt bántották volna.
Így telik el az élet, az életük.

A férfi neheztel, látom rajta,
odébbvonja a kisiút,
játszik vele a porban, építenek
a kövekből valamit, ami kút, csatorna, sír?
Kézenfogva mennek le a dombról, hárman,
mintha mi sem történt volna odafenn.
Így telik el az élet, az életünk.

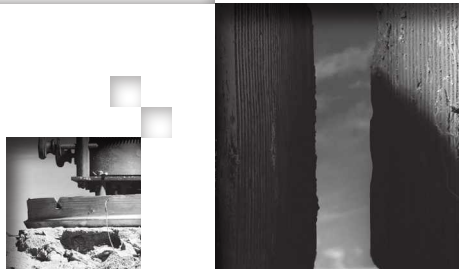
RÉSZLET

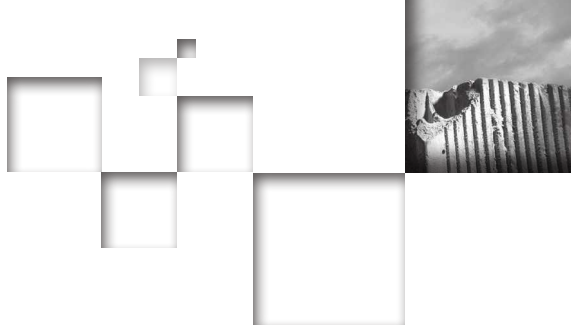
a város fölött repül a halál kong
lassan konokul a város szíve harang
kalapács veri lassan a szíven a vas
keményen koppan a levegő testén
szögeket vernek egész nap

SZÁMÚZÖTTEK

Nem a tájékozatlanok, akik nagyszombat délután
az Akropolisz bejáratán kívül rekedtek,
hanem ők ketten, akik bejutottak,
de a részletek iránti szenvedélytől hajtva
túl sokáig sétáltak a lejtőkön a színházak felett,
s a Propylaia lépcsőjén az örök útjukat állták,

ők lesznek beavatottjai a kirekesztettségnek,
most csalódottan ballagnak le a dombról,
foghatnák egymás kezét, de nem teszik,
a tilalom közékük állt, a küszöbön kívül maradnak,
és ebből a taszításból hamarosan megértik,
ugyanaz a torlasz fent, lent, kint, között, belül.

NAGYSZOMBAT

Héphaisztosz kalapácsát
nagyszombaton letette.
Süketen morajlik a város.
Nyárson a bárány teste.
Felmetszett ínban a lába
imára kulcsolt csonk csak.
Szemei feketednek,
fogai vicsorognak.
Fent sziklára épült szentély,
füst száll felé, mintha
őket illetné az égőáldozat.

DAL

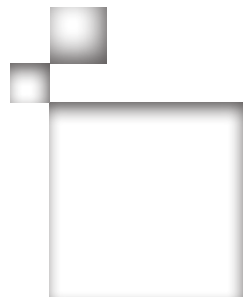
A ház feletti dombon üldögélek.
Látszik a tenger, a város, a ház is.
Szerelem ez, szép is, de fáj is.
A szomorúság összeköt veled.

A fájdalom a mellkasban te vagy.
Ez a hangod, az illatod, az arcod.
Tőled ered és tehozzád vezet.
És fáj nagyon, öröm helyett.

A ház feletti dombon üldögélek.
Jobb lenne most mégis lenn veled.

SZÓKRATÉSZ BÖRTÖNE

Szókratész börtöne Platón barlangja Mária méhe Krisztus sírja
üres a város nem kalapálnak nem énekelnek a templom zárva
beszakadt óvóhely kiégett bunker háború van most a nagyvilágban
hordágyon viszik a szülönőt meghalnak mind a hárman
se gyerek se nő se isten elvesztett triptychon fekete ráma
kirekesztettségünk titka csak ennyi a küszöbön túl nincs senki
üres a város nem kalapálnak nem énekelnek a templom zárva

FELTÁMADÁS

Éjjél előtt az összes villanyt lekapcsolják. Gyertyáról gyertya gyullad, ókori karének ritmusa zeng, bizánci dallam. Meglóduló tömegben állok. A fény ahogy árad, sodródom kijjebb, kijjebb, az utcán vagyok. Most kinn az élet, benn az alvilág. Sétabottal veri a pap a zárt kaput, lelkek felelnek bentről, könnyörögnek, kiabálnak. Kinyílik végre, hirtelen szívverés, harangszó, gyorsul, felezve ritmusát, petárdák, tűzijáték, hagios, hagios, anesti, anesti, nincs isten, mégis minden szó igaz, azokra gondolok, akik ma is a föld alá zárva maradnak, az ostromlott városok lakóit látom egyfolytában.

NOSZTALGIA

A narancs, amit az athéni fáról szedtünk
(én felemeltelek, te szakítottál egyet)
ehetetlenül savanyú volt.

De már ez is, fáról narancsot enni,
a közös élmény, együttműködésünk
(egy háromévesé és egy ötvenévesé)
és ráadásul az idő, igen, főként az idő
megédesíti azt az ízt.

KÉPEK EGYBEN

Szókratész börtönén a rács.
Bezárt ajtón a pap dörömbölése.
Héphaisztosz-szentély teknősbéka-héja.
Szegek, lassú ütemre verve egyre beljebb.
Kovácsolás a levegő sűrű testén.
Feltámadás hirtelen szívverése.
Bárány a nyárson. Sziklára épült szentély.
Örök a hiány, a nemtudás, a tenger.
Örök a háború, a halál,
a száműzetés.

NAGY FAL I., FOTÓ, 100x150 cm, 2023

BÓDI PÉTER

BELGRÁDI EMLÉKEK

Anyám egy vasárnap délelőttöt választ életem legnagyobb telefonbeszélgetésének lefolytatására. Alig néhány órát aludtam, leszedálva állok a függőfolyosón egy cigivel és egy kávéval a bal, a telefonommal a jobb kezemben, és miközben anya arról magyaráz, hogy apám két hete nem volt otthon, én azon gondolkodom, hogyan tudnék úgy beleszívni a cigibe, hogy közben ne öntsem magamra a kávé. Végül sikerül. Óvatosan visszahelyezem a csészét a korlátra, majd kifújom a füstöt.

- De hová ment?
- Nem tudom, éppen ez az.
- Valamit csak mondott.
- Sokat veszekszünk mostanában. Egyszerűen elment.
- És van tipped?
- Nem tudom. De szerintem megint jár Belgrádba.
- Belgrádba...?
- Belgrádba.
- Biztos?
- Nem. De szerintem igen.
- Mióta?
- Nem tudom.

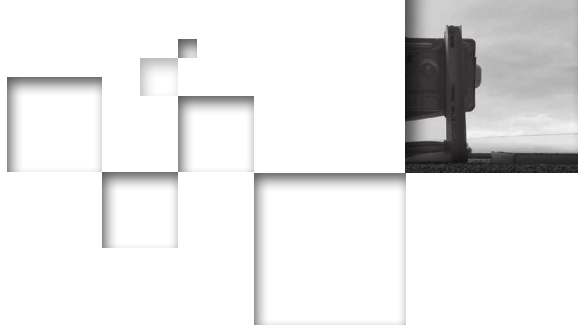
Úgy érzem magam, mint mikor a filmekben valami váratlan esemény hatására régi sebek szakadnak fel, és az elnyomott emlékek előtörnek. Nem mintha lett volna okom elnyomni az emlékeket – egyszerűen csak érdektelenek voltak eddig –, de azzal, hogy anyám szóba hozta ezt a tabunak számító témát, mintha új megvilágításba is helyezte volna a dolgot, mintha csak most adta volna értésemre, hogy ő is tud az apámmal való közös titkunkról, titkainkról.

- De ezt a Belgrád-dolgot... a rendőrségnek nem mondtam.

Ahogy kimondja a rendőrség szót, beugrik, hogy mi van, ha lehallgatnak minket. Pedig dehogyan hallgatnak, nem vagyunk mi olyan fontosak.

- A rendőrségnek, anya...?
- Mondom, két hete nem volt itthon.
- De anya... korábban szóltál a rendőrségnek, mint nekem?
- Eleinte nem akartalak zavarni, feleslegesen nem. Aztán meg bepánikoltam.

- Anya...
- Talán ők megtalálják. Én már mindenkit körbekérdeztem.
- Engem nem.
- ...
- Miért?
- Mindenkit, aki tudhatja, hol van.

Nem mintha lennének konkrét emlékeim Belgrádról. Az rémlik, ahogy apámat kérdezgetem, ott vagyunk-e már, mert korábban még sosem ültem annyit autóban, mint akkor, meg az, ahogy arról magyaráz, hogy ne beszéljek a határőrökkel, ha nem kérdeznek, de ha mégis, csak azt mondjam, amit ő is. Aztán valami raktár, a városból szinte semmi, csak a nagy panelek, amik nem sokban különböztek a Miskolcon vagy Budapesten lévőktől, csak valahogy itt minden nagyobb volt. Érthetetlen nyelv – apám vajdasági, valószínűleg szerbül pofázhattak –, bőrdzsekis, kopasz vagy tréningruhás férfiak, ahogy szétszedik a kocsink csomagtartóját és a hátsó ülést, néhány ugató kutya. Az egyikkel sokat játszottam. Őt meg is kaptuk, Artúr volt a neve. Nem tudom, mi neveztek-e el, vagy már a szerbek is így hívták. Másfél évvel később megdöglött, valaki szögekkel fűszerezett virslivel vette fel a versenyt a lakótelepi kutyaszar elleni egyszemélyes hadjáratában. Nem csak Artúrt hozhattam haza Belgrádból, de egy szupermarketben mindig be is vásároltunk, ahol kábé annyi édességet tehettem be a kosarunkba, amennyit akartam, sőt, néha, még McDonald'sba is elmentünk – és ezt anya előtt mindig titkolni kellett. Itthon sosem vittek volna gyorsétterembe, de a szerb happy meal menü ugyanaz volt, mint a magyar. És ez nekem akkor sokat számított, szinte minden osztálytársam gyűjtögette a játékokat. Végre nem kellett azt a szégyent éreznem, amit korábban, mikor magyarázkodnom kellett, hogy mi miért nem járunk McDonald'sba.

Sosem kérdeztem rá apámnál erre a Belgrád-dologra. Egyfelől örültem az édességeknek és a Mekinek – már akkor is korrump voltam –, másfelől, hiába tudtam, hogy nem rokonokhoz megyünk, gyerekként az ember képes elhinni, hogy ha valaminek nincs értelme, azt szimplán nem látja még át, valami furcsa, kettős gondolkodás burkolja be a hétköznapokat, egyszerre hisszük el azt, amit a szüleink mondanak, és azt, amit látunk, a kettő hiába nem egyezik néha.

- Anya, apa fegyvereket, cigit vagy valami drogot csempészett Szerbiából?

Anyát meglepi a váratlan nyíltságom. De nem érdekel. Szinte már felnőtt vagyok, minék köntörfalazzak.

- Hát, cigit, azt nem. Azt mondta, abból nem fér be annyi abba a kis autóba, hogy megérje.

A csomagokat sosem láttam, vagy legalábbis nem emlékszem rájuk. Akkortájt a kutyák még jobban érdekelték, mint a drogok. Mióta láttam Artúr haláltusáját, ahogy hörögve köpi a vért miközben nyöszörög, elképzelni sem tudom, hogy újra legyen háziállatom. Nem okoznak akkora örömet, amekkora fájdalmat az elvesztésük okoz.

– Hm. Szóval apa fegyver- és drogcsempész volt, és engem használt fel, hogy ne tűnjön gyanúsnak.

Nincs válasz.

És te mindezt tudtad és elfogadtad, mondanám még, de nem akarom bátani anyát.

Én ezt így még sosem mondtam ki, sőt, az is lehet, hogy sosem gondoltam végig, hiába tudtam. Vannak ilyen dolgok, amiket tudunk, mégsem tudatosítjuk őket. Mint például az, hogy miből volt pénzünk a folytonos, alberletes panelból alberletes panelba való költözést követően kényelmes, kertvárosi társasházban megtelepedni. Arra sem emlékszem, mikor állt össze a kép. Lehet, hogy nem is volt egy határozott pillanat, de az évek alatt mintha a tudatalattim magától rakta volna össze a mozaikot, olyannyira, hogy még a vágy is megfogalmazódjon bennem, hogy egyszer megkérdezzem apámtól, mi volt ez az egész, egy tipikus apa-fia pillanat során, de valójában nekünk nem volt ilyen pillanatunk a belgrádi Mekizéseink óta. Arra viszont biztos, hogy csak most jövök rá, hogy miközben sajtburgert zabáltunk, fater nem azért volt olyan laza és kedves, mert örült, hogy velem van, hanem azért, mert ekkor érezte az út során először biztonságban magát. Én csak épp ott voltam.

– És megint csinálja?

– Hát, nem pontosan ugyanazt, de igen.

Visszakérdeznék, de ekkor beugrik: mostanában kisbusszal mászkált. Elvileg egy haverjának segített be a vállalkozásába, filmforgatásokon melózott, kellékeket és eszközöket szállított. Mindig azt mondta, ebbe szállt be. Ekkor leesik, hogy Belgrád csak egy metafora.

– Áh, a kisbusz. Ki nem találtam volna.

– Elfér benne vagy tizenöt ember – teszi hozzá anyám halkán.

Vagy lehet, hogy ő úgy gondolja, hogy az embercsempészek Belgrádból hozzák fel az embereket, kisbusszal?

Mire visszamegyek a lakásba, már Réka is ébren van. Épp egy cigit kocogtat le az ablakpárkányon.

– Kávét innál? Nemrég főztem le – kérdem.

– Már meg is ittam.

– Király.

– Fasz a kis buli volt – mondja, majd krákol egyet, amin elnevetjük magunkat. Ledőlök mellé az ágyra, majd ösztönösen belebámulok a telefonom képernyőjébe.

– Mi újság, kivel beszélte?

– Én? Ja, telón? Anyámmal.

Ahogy görgetek, látom, hogy Jeff Mills épp Európában turnézik. Budapestre persze nem jön, de most még csak Zágrábba sem, ahol Rékával láttuk. Életünk egyik legjobb bulija volt. Mutatnám is neki a képernyőt, de annyira fáradt vagyok a tegnaptól, hogy szimplán lusta vagyok hozzá. Ahogy nézem a turné állomásait, látom, hogy Belgrádba is jön, két hét múlva.

– Jól van?

– Anya? Öhm, jah.

A belgrádi emlékek úgy összezavartak, hogy egy pillanatra el is felejtettem, anyám miért hívott.

– De fater eltűnt.

– Hogy érted?

– Eltűnt.

– De hogyhogy eltűnt?

– Hát, épp ez a lényeg. Hogy nem tudjuk.

– De megvannak a cuccai, és úgy, vagy összepakolt, és elment?

Ezt eszembe sem jutott megkérdezni anyámtól. Legalább lesz okom felhívni, mikor már bűntudatom van amiatt, hogy nem hívtam egy ideje. Ekkor hirtelen megéhezem. Lehúzó a kávémat, erőt gyűjtök.

– Nem harapnál valamit? – kérdem.

– De, de nincs itthon semmi. Leugrunk boltba?

– Hm. Nem. Gyűjtsd meg azt a cigit, aztán öltözz fel, meghívlak egy Mekire.

– Mekire?

– Mekire.

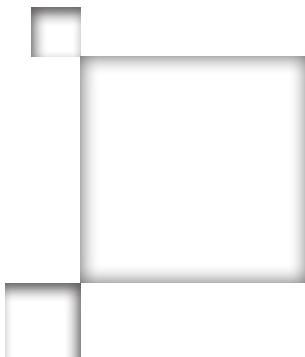
– De mi sosem járunk McDonald'sba.

– A változatosság gyönyörködtet.

Réka fura grimaszt vág, olyat, amivel egyszerre akarja kifejezni a rosszallását, és azt is, hogy csak viccel.

– Legalábbis gasztronómiai szempontból – mondom, mire Réka elmosolyodik, és apró, hoszszútság gödröcskéi jelennek meg az arcán.

Réka beleharap a csirkeburgerébe, majd belemártja a sültkrumpliját a ketchupba. Teli szájjal szólal meg:

– Miért nem rendeltél Big Macet, ha már ennyi sajtburgert megeszel?
Egy darabig nem válaszolok, csak Rékát nézem. Hogy lehet valaki ilyen gyönyörű, másnaposan, teli szájjal, kócosan?
– Ehhez volt kedvem – mondom, majd kibontom a negyedik sajtburger csomagolását is. A lapsajt ráolvadt a papírra, ujjal lekaparom, először azt eszem meg, majd én is beleharapok a burgerembe. Ekkor két, látszólag egymáshoz nem illő gondolattöredék összecsiszódik az elmém-ben, és onnantól kezdve szét sem tudom őket választani.
– Figyelj, tegnap volt ott az a srác. A volt osztálytársad, aki külföldön tanul.
– Hát, van néhány.
– Az, amelyik mondta, hogy még a hétvégén megy is vissza Szerbiába, és még az ünnepekre sem jön haza.
– Bandi? Ő Belgrádban tanul, szerbiai magyar.
– Igen, ő lesz az. Emlékszel, milyen jól buliztunk tavalyelőtt, a Boogaloo-ban?
– Jeff Millsre, Zágrábban. Persze. Miért?
– Bandi adta azt a szürke Dom Perignont. Amiből bevettünk egyet, és elég volt egész estére. Réka nagyot nyel, majd leteszi a csirkeburger maradékát a szalvétájára. Általában három lasztiig meg sem állunk.
– És?
– Hát, tudod. Mondta, hogy kár, hogy ilyet itthon nem lehet. És lesz megint Jeff Mills, de most Belgrádban, és arra gondoltam, hogy esetleg... a kellemeset a hasznossal.
– A kellemes részét már értem... de erre most nincs pénzünk.
– Igen. Hát, ha már arra járunk, eltehetnénk néhány száz tabit, és...
– Néhány százat...?
– Aham. Ha ketten megyünk, vonattal, senki sem fog gyanakodni ránk. És tegnap beszéltük, hogy munkát kéne keresnünk.
– Hát, ha meg akarjuk tartani az albit.
– Így viszont jobban ráérnénk azzal a kereséssel.
– Hm.
– Hm.
– Csak azon múlik, mennyiért adják a lasztit, ha veszünk pár százat.
Réka nem válaszol, a csirkeburgerét nézi, miközben a szájával oldalra csücsörít. Mindig ezt csinálja, amikor elgondolkodik valamin. Miután a szája visszacsúszik középre, megszólal:
– Nem szeretném, ha dealerkednél.
– Én sem.

- Akkor?
- Van emberem, aki átvinné egyben.
- Ismerem?
- Nem.
- Hm.
- Megvan Bandi száma?
- Meg.

Szűk két hét múlva, péntek délután érkeztünk meg Belgrádba. Először Bandival találkoztunk. A bulin teljesen máshogy nézett ki, mint akkor. Mikor először láttam, szakadt gatyát és egy elhordott Adidas melegítőt viselt, most sportzakót és inget, akkor összevissza állt a haja, most hátrafelé volt fésülve. Autóval jött ki elénk, egy jólszituált Peugeot-val, és az egész megjelenésében volt valami felnőttes. Még Réka is meglepődött rajta. Megittunk vele egy sört – halálra untatott minket a mérnöki karról szóló sztorijaival –, majd elsétáltunk a dealeréhez, Dušanhoz, egy koraharmincas, kiégett partiarchoz. Magas, vékony srác volt, két, színben egymáshoz nem passzoló, kötött Zara pulcsit viselt kabátként, alatta Hawaii inggel, ami még így, a csipős őszi hidegben is bepillantást engedett a széttetovált mellkasára. A haja a rövidsége ellenére nagyon göndör volt, a szemét pedig nem láttuk, mert hatalmas, fekete napszemüveget viselt, amit egy percre sem vett le. A lakásán találkoztunk, egy szinte teljesen üres, csupán néhány IKEA-bútorral berendezett tágas, tetőtéri albérletben, majd egy néhány perces smalltalkot követően a nappali dohányzóasztala megtelt kisebb-nagyobb csomagokkal, bennük különböző színű és formájú tablettákkal. A legkisebb csomag szürke volt, és az a Dom Perignon logós ecstasy volt benne, amiért jöttünk. De már ránézésre is látszott, hogy alig lehet benne száz tableta. Mint kiderült, annyi sem volt. Dušan magyarázkodni kezdett, valami haverja volt itt, neki is az kellett, de a többiből vihetünk, amennyit akarunk. Bandi nem szólt semmit, de érződött, hogy Dušan megígérte neki, hogy félreteszi nekünk a Dom Perignonokat. Nem tudtunk mit csinálni, odaadtam minden félretett pénzünket, elraktuk a Perignonokat, és vettünk hozzá pár százat a többiből is, majd elmentünk a szállásunkra – bár Bandi felajánlotta, hogy alhatunk nála, valahogy jobbnak láttuk, ha a *csomagunkkal* inkább szállodába megyünk, bár itt is eléggé be voltunk szarva: mi lesz, ha egyszerűen csak eltűnnek a tabletták a szobánkból? Mit tudnánk tenni?

Jeff Mills Belgrádba is legalább akkora szettet hozott, mint néhány éve Zágrába. Átbuliztuk az éjszakát, mindössze másfél tablettával fejenként – bár nagy volt a csábítás, hogy kipróbáljunk

valami újat, biztosra akartunk menni, így Perignont vettünk be. Bandi is velünk tartott, rendesen ki is volt, ami nem is csoda, mert hús tablettával lett gazdagabb aznap este a közvetítésért. Természetesen a Dom Perignonból kért.

Másnap még egy kis városnézés is belefért, bár sok értelme nem volt: olyan fáradtak voltunk, hogy már most alig emlékszem bármire, amit láttunk, de az biztos, hogy van ennek a városnak egy sajátos hangulata.

Aztán Rékával abba a Mekibe is elmentünk, ahova gyerekként még fater vitt el. Ahogy evés közben az embereket bámultam, arra jöttem rá, hogy apámat keresem.

Vasárnap reggel is, mikor az állomáson kávéztunk, folyamatosan azon kaptam magam, hogy a peronokat bámulom. Nem hiszek a véletlenekben, de Belgrád nem az a város, amiről minden nap hallok, hiába van a szomszédban és hiába főváros. Mégis annyi minden mutatott ide, hogy valahogy törvényszerűnek tűnt, hogy mindez okkal történik. Hiába nem hittem benne, valamiért mégis biztos voltam benne, hogy meg fogom találni apámat, pedig még csak nem is akartam megtalálni.

Apám, persze, nem volt sehol.

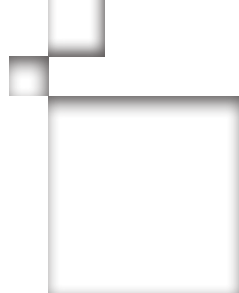
Délelőtt, mikor elértük a szerb–magyar határt, rendesen izgultunk: ez volt az utolsó akadály, amit le kellett küzdenünk. De itt sem történt semmi. Két nagydarab, kopasz szerb határőr ránézett a papírjainkra – de csak azokra –, majd mentek tovább. Ugyanez a magyar kollégákkal, és ennyi. Hazafelé végig azon agyaltam, hogy a lebukástól féltém, és ezért koncentráltam annyit apámra, vagy épp fordítva, apám eltűnése zavar valahol mélyen, és ezt próbáltam leplezni a lebukástól való félelemmel. Egyedül azt érzem, hogy valamit éreznem kéne.

Egyenesen az emberemhez mentünk, Henrikhez. Ő az egyetlen összeszedettnek mondható dealer ismerősöm – tényleg üzletként tekint a kábítószer-kereskedelemre, részéről nem utolsó lehetőség, hanem tudatos döntés volt az iparágba való beszállás, és eszerint is éli a mindennapjait: hajnalban kel, a nagyobb csomagokat kisebbekre osztja, mindent leellenőriz, ami átmegy a kezén, sosem adna el szart senkinek. Megbízható figura, és meg is dolgozik ezért az imidzsért.

A lépcsőház előtt állva hívom fel, mire szimplán kinyom – finom jelzés: épp vannak nála. Leülünk egy padra, várunk. Rékán látom, hogy izgul. Szokatlanul csendes, bár igaz, fáradt is. Ilyenkor, amikor csak úgy bámul, mindig összeszűkül a szeme, mintha nagyon koncentrálna valamire, és ettől csak még aranyosabb az arca. Mégsem őt nézem, hanem egy hajléktalannak tűnő fazont a tér túloldalán. Az apám az, legalábbis egy pillanatra azt hiszem. Aztán rájövök, hogy nem ő az.

Valahogy érzem: soha többé nem fogom látni apámat.

És ez nem zavar, az viszont igen, hogy nem zavar. Zavarnia kéne.

Kábé tíz perccel később egy vékony, szőke srác jelenik meg a kapuban, és egyből kiszúrom, hogy ő lehetett Henriknél – pontosan így néz körbe az, akinek nemrég a táskájába került egy többszáz grammos csomag, illegális tartalommal. Ismerős a srác arca, majd beugrik: Bencének hívják, kiskoromban néhány évig a szomszéd lakótelepen lakott. Nem köszönök rá, valszeg amúgy sem ismerne meg. Miután felül egy zöld Vespára és elhajt, megszólal a telefonom: mehetünk.

Bemutatom Rékát Henriknek, és a barátnőmön látom, hogy meglepődik: egy közönéges dealerre számított, nem egy piperkőcre Hugo Boss öltönyben, Bugatti cipőben, elegáns, fazonírozott szakállal.

Ezúttal mi pakolunk tele egy dohányzóasztalt: alig harminc szürke Dom Perignon, nagyjából százötven vörös oroszlánfej, száz sárga dollárjeles és nagyjából még egyszer ennyi kék békafejes tablettá. Henrik előbb egyenként megnézi a csomagokat, majd elővesz egy cipősdobozt. Különböző típusú tesztek vannak benne.

– Foglaljatok helyet, ez egy darabig el fog tartani – mondja, majd kibontja az egyik csomagot.

Szótlatlan nézzük végig, úgysem láttunk még ilyet: Henrik gumikesztyűt húz, majd kirak négy hosszúkás tálat az asztalra. Mindegyikre kirak egy-egy tablettát, elfelezi őket, a félbevágott darabokat egy kis fémlappal porrá zúzza, majd a port apró halmokba rendezi. Ezt követően a cipősdobozokból apró fiolákat vesz elő, különböző címkékkel, majd minden kis halomra csepegtet egyet-egyet a különböző fiolákból. Az apró kis halmok különböző színeket vesznek fel, és mi nem tudjuk, melyik jelent jót és melyik rosszat. Henrik pókerarccal csinálja végig a folyamatot, majd, mikor végez, hátradől a kanapén, és sóhajt egyet.

– Bárcsak jó híreim lennének, srácok.

A Dom Perignonon kívül az egyik fajta tablettá sem rendes MDMA, illetve a békafej az, de abban is alig lehet 80 milligramm, bár ez már tipp – nem volt elég erős az elszíneződés, de ahhoz, hogy a tartalom pontos mértékét megállapítsuk, precízebb tesztek kellenének. A dollárosba egy 2C-B nevű szert kevertek, ami hasonló is az MDMA-ra, de mégsem az, ráadásul metamfetaminnal ütötték fel, és így Henrik nem akarja átvenni – túlságosan kiszámíthatatlan –, a vörös oroszlánfejes pedig szimplán valami designer lehet, Henrik szerint azzal járunk a legjobban, ha kidobjuk a csomagot. Azt a kevés Perignont, amink volt, eladtuk neki a békafejekkel, amiket kábé szánalomból vett meg, aprópénzért, úgyhogy végül nagyjából annyi pénzt kereshettünk, amiből a hétvégi utunkat tudtuk fedezni, ha a bulit nem számoljuk bele. A félretett pénzünknek pedig lóttak.

A Westend tetején ülünk, a Ferdinánd hidat bámuljuk percek óta, csendben. Réka arcán nem látok érzelmeket, pedig keresem őket, és furcsa, de én sem vagyok ideges. Talán egy kicsit csalódottnak mondanám magam, de valamiért inkább érzem úgy, hogy még olcsón megúsztuk. Henrik kimért profizmusa mintha kijózanított volna, elvégre lementünk egy idegen ország teljesen idegen dealeréhez, és vettünk tőle többszáz ekit, amit aztán behoztunk az országba. Nem véletlen, hogy Bandi annak ellenére sem hozna be két-három tablettánál többet, hogy kézenfekvő volna számára. Mondjuk, a megjelenése alapján rá sem szorul. Ráadásul még bulizni is elmentünk közben, konkrétan még járt az állkapcsom, mikor felszálltunk a vonatra, mert azt talán mondanom sem kell, hogy az egész belgrádi tartózkodásunk alatt végig a tablettákon voltunk, bár csak a Perignonon – arról tudtuk egyedül biztosan, hogy kevés is elég lesz belőle, arra pedig nem készültünk fel, hogy Henrik le fogja ellenőrizni a többit. Bár, azzal se lennénk előrébb, ha tartoznánk, mivel gyenge szartadtunk el neki... ezt mindenhogy én basztam el. Még Dušanra sem tudnék úgy igazán haragudni, talán azt sem tudta, mit ad el. És ha mégis? Én is ezt tettem volna vele, pontosan ugyanezt.

– Kinézek néhány bulit jövő hétre, elmegyek, eladom olcsón ezt a 2C-B-s szart, a többit meg kitaláljuk – mondom Rékának, aki csak bólint egyet.

– És az oroszlanos?

– Nem tudom. Azt előbb ki kéne próbálni. A 2C-B-ről legalább tudom, hogy micsoda.

– Mert, micsoda?

– Hasonlít az MDMA-ra, csak kicsit halusabb. Meg gyorsabban jön elő és múlik el a hatása, kábé ennyi a különbség. Asszem.

– És ez van felütve spurival?

– Aha.

– Beveszünk egyet?

– Persze.

– Holnap meg megnézhetjük az oroszlanosat.

– Jó.

Finoman kibontom a csomagot, előveszek két tablettát, majd az egyiket Rékának adom. Van egy kevés ásványvíz, azzal nyeljük le, majd újabb csendben töltött percek következnek, és én közben végig a hídon sétáló járókelőket nézem, hátha meglátom köztük apám, hogy legalább ennyi értelme legyen ennek az egésznek.

NAGY FAL II., FOTÓ, 100x150 cm, 2023

DÁVIDNÉ BALÁZS RENÁTA

TÖBBNYELVŰ FINNORSZÁGI IRODALOM

ELŐL JÁRÓBAN

A finn irodalom többnyelvűsége sokáig leginkább az ország két hivatalos nyelvén – finnül és svédül születő – irodalomra korlátozódott, habár Finnország területén éltek más őshonos és történeti kisebbségek, mint a számik, oroszok, tatárok, romák. Az utóbbi húsz évben egyre nagyobb számban jelentek meg más bevándorló háttérű szerzők is Finnországban, akik munkássága mostanra megkerülhetetlenné vált, és akik hozzájárultak a finn irodalom transznacionális létmódjának előtérbe állításához, ráirányítva a figyelmet a finn irodalom transzkulturális és transzlingvális jegyeire. Míg a bevándorló háttérű szerzők kezdetben főként finnül vagy svédül írtak, napjainkban egyre több mű jelenik valamely ezektől eltérő nyelven. Ennek egyik rendkívüli példája a 2021 őszen megjelent *Sulava* 'Olvadó' címet viselő lírakötet, amely a 'Többnyelvű irodalom Finnországban: antológia' alcímet kapta. A kiadványba a PEN Nemzetközi Írószövetség finnországi tagozata által kiírt 'A nyelv mint otthon, az otthon mint nyelv' mottó viselő pályázati felhívásra beérkezett műveket válogatták be. A felhívásban elsősorban az ország hivatalos államnyelveitől eltérő nyelven író külföldi háttérű, Finnországban élő szerzők műveit várták, de a kötetbe beválogattak finn, svéd és számi nyelvű műveket is.

A felhívás több szempontból is rendhagyó kötetet eredményezett. 22 szerző versei kerültek be, és a kötetben dolgozó 31 fordító közreműködésével minden alkotás legalább két fordításban olvasható, az eredeti nyelvű szövegek mellett így több mint 50 fordítás kapott helyet. A beválogatott szerzők 17 különböző nyelven alkotnak, így Finnország hivatalos államnyelvei, a finn és a svéd mellett angolul, arabul, burmaiul, északi számiul, franciául, görögül, izlandiul, magyarul, marathiul, németül, oroszul, pandzsábiul, perzsául, spanyolul és ukránul is olvashatók versek. Ezt a nyelvi kavalkádot a szerkesztők többféleképpen igyekeztek hozzáférhetővé tenni. Egyrészt minden vershez készült angol fordítás, másrészt a kötet ismeretterjesztő jellegű tanulmányai finnül és angolul is olvashatók egymás mellett.

Az alábbiakban Katri Talaskivi finn irodalomkutató és szerkesztő a kötetben megjelent versekhez írt kísérőtanulmányát közöljük, amely egyrészt segít elhelyezni a verseket és szerzőiket a finnországi irodalmi intézményrendszer kontextusában, másrészt nyelv és irodalom látszólag egyértelmű kapcsolatát állítja provokatív kérdésfelvetésének célkeresztjébe. A tanulmány mellett az ELTE hallgatóinak fordításában közöljük az antológia néhány versét. A kiválasztott szerzők, a számi származású Inger-Mari Aikio, a szentpétervári születésű Elena Lapina-Balk, a mexikói José Luis Rico, a finnsvéd Adrian Perera és az ukrán származású Nataliya Teramae finnországi közegükből, de transznacionális, transzkulturális és transzlingvális alapokon szólnak a nyelv, az identitás és az általános emberi tapasztalatok 21. századi alakulásáról.

A NYELV VAGY A KIFEJEZÉS VÉDŐŐRE AZ IRODALOM?

A finn irodalom többnyelvűsége számos kulturális vitát váltott ki az elmúlt évtizedben. A nem finnül vagy svédül alkotó szerzők vágya arra, hogy szakmailag elismerjék őket, rendre gyors ellenreakcióba ütközött: „Hiszen a finn is egyike a veszélyeztetett nyelveknek, ezért meg kell védenünk!”¹

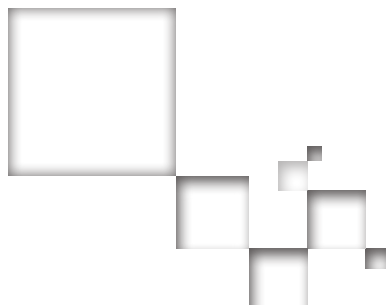
E védekező reakció ellenére a finn irodalom többnyelvűsége valójában korántsem újkeletű jelenség, csupán az elmúlt húsz évben jobban előtérbe került. Ez idő alatt ugyanis egyre több hivatásos író költözött Finnországba, és ők hátterüket tekintve már jóval sokrétűbb társaságot alkotnak. A nem finnül vagy svédül író szerzőkről nincsenek ugyan átfogó statisztikák, de nem áll messze a valóságtól, ha számukat bő százra becsüljük.

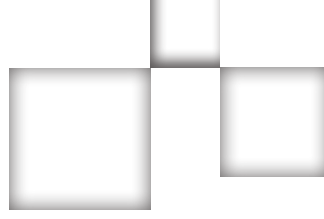
A finn irodalmi mező kereteit erőteljes intézményi definíció jelöli ki: ennek alapján az irodalom olyan írásos termék, amelyet az irodalom kapuőrei, vagyis a kiadók, az ösztöndíjakat odaítélő bizottságok, a Taike,² a szakmai írószervezetek stb. irodalomként fogadnak el. Történelmi okokból a finn irodalmi mező két részre, finn és svéd nyelvű irodalomra oszlik. Ha ehhez hozzáadjuk a finn íróról alkotott intézményesült képet, kevés tér marad a más nyelveken írott irodalomnak, de remélhetőleg ez a tér a kisebbségi nyelvű szerzők kitartó, sok esetben finn és svéd nyelvű kollégáikkal közösen végzett munkája eredményeképpen növekedni fog lassan. Ennek halvány jelei már most megmutatkoznak, például a magányalapítványok vagy a Taike által odaítélt alkotói támogatásokról készült statisztikák szerint.

Ha a finn vagy svéd nyelven való írás jelenti a finn irodalomba vezető egyes utat, akkor miért ír olyan sok szerző továbbra is más nyelveken? Egy 2017-ben általam készített felmérés alapján ennek leggyakrabban szubjektív oka van: az anyanyelv vagy olykor akár egy másik, gyermekkorban elsajátított nyelv az a munkaeszköz, amelyik az önkifejezés szabadságát a leginkább lehetővé teszi.

Nem ritka az sem, hogy a Finnországban kisebbséginek számító nyelvnek az államhatárokon túl merőben más státusa van. Ez a helyzet például a spanyolul

- 1 A veszélyeztetett nyelvek UNESCO-atlasza (UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger) szerint a finn nem tartozik a veszélyeztetett nyelvek közé.
- 2 Taiteen edistämiskeskus (Arts Promotion Centre Finland): művészeti projektek támogatásáért és terjesztéséért felelős állami szervezet. (A fordító megjegyzése.)

vagy angolul írók esetében, és bár az arab nyelvű irodalom infrastruktúrája instabil és írói szempontból előnytelen, a transznacionális irodalom szempontjából az arabul írt próza vagy líra potenciálisan sokkal nagyobb közönségre tarthat számot, mint bármely másik északi nyelven írt irodalom.

Az anyanyelven való írás eszközként szolgálhat arra, hogy az írók úgy érezzék, általa egy nyelvi közösséghez tartoznak. Ez azonban több értelemben egy elképzelt közösséget jelent, amelyet a világon szerteágazó virtuális kapcsolatok tartanak össze. Az internet, az e-könyvek és az egyéb digitális publikációs formák könnyű és költséghatékony terjedése az egyik oka annak, hogy az online közlés népszerűségnek örvend a Finnországban élő külföldi szerzők körében. Mi több, azokban az országokban, ahol a szólásszabadság korlátozott, a hagyományos módon nyomtatott könyvekkel szemben a digitálisan megjelentetett szövegek az állami cenzúra célpontjainvá sem válnak olyan könnyen.

A munkanyelv megválasztásában azonban nemcsak az önkifejezés könnyebbége vagy a nyelvi közösséghez való tartozás játszik szerepet, de nyíltan politikai okok is meghúzódnak mögötte. Azok a szerzők, akik politikai állásfoglalásként értelmezik a választott nyelven való írást, általában azért sajátítanak el egy új munkanyelvet, hogy ezzel is tiltakozásukat fejezzék ki a származási országuk anyanyelven úzótt politikája ellen. Nyelváltást vonhatnak maguk után az olyan tapasztalatok is, melyek során az írókat anyanyelvhasználatuk miatt elnyomták vagy hátrányosan megkülönböztették. Ezekben az esetekben az új nyelv egyben új lehetőségeket is kínál, akár annak a lehetőségét, hogy az illető tiszta lappal induljon, és magáévá tegyen egy teljesen új, általa választott nézőpontot. Így tehát, míg egyes írók ragaszkodnak az anyanyelven való íráshoz, mert így továbbra is az általuk nagyra tartott irodalmi hagyomány részesei maradhatnak, addig mások nyelvet váltanak, mert el akarnak szakadni az anyanyelvük merev irodalmi tradíciójától. A kérdőíves felmérésre, amely ennek az írásnak is az alapját képezi, 31 Finnországban élő szerző válaszolt, akik összesen 15 különböző nyelvet jelöltek meg anyanyelvként. Ha a felmérésből le lehet vonni valamilyen következtetést, akkor az az, hogy az írói munkásságnak a központi eleme a nyelv és az általa kínált lehetőség a szabad önkifejezésre. A szabad önkifejezés révén pedig leválhatunk az elnyomó struktúrákról és új közösségekhez csatlakozhatunk. Ebből a szempontból nézve az irodalom feladata nem az egyes nemzeti nyelvek védelmezése, hanem azoké a jogoké, amelyeket a szabad nyelvhasználat lehetővé tesz – bármely nyelvé – biztosít az írók számára.

Dávidné Balázs Renáta fordítása

ELENA-LAPINA BALK

AZOKAT FIGYELEM, AKIKNEK HIÁNYZOM

A tél elkóborolt valahova. Felmutatta az első hó izgalmát, az első hideg csiklandozását, a gyönyörű rég-várt meleg kabátokat, tisztaságot, fehérséget... de mindezzel csak hitegetett. A december lassan eltelik. Mindjárt itt a karácsony!!!

Hirtelen úgy érzem, én is el akarok veszni, mint a tél; szó sem lehetne róla, hogy visszatérjek. De úgy, hogy közben várnának rám: meleg fényekkel az ablakaikban, az ajtókat résnyire nyitva figyelnék, mikor csörög a telefon, reménykedő pillantásokat vetnének a postaládára. Mikor felébrednek, készítsék csak el kedvenc illatozó teájukat! Én pedig figyelném, ahogy hiányolnak, hallanám, látnám, érezném, és... remélném, hogy egyszer visszatérhetek.

Bárcsak úgy figyelhetném azokat, akiknek hiányzom, hogy közben észrevétlen maradnék.

Fáy Lukács fordítása angol nyelvből Ivan Berezchny fordítása alapján. Eredeti nyelv: orosz.

INGER-MARI AIKIO

NYELVBESTIÁK

Fakó farkas a finn nyelv,
arcodba mar, füled vájja.

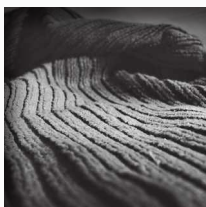
Vén rozsomák a norvég,
magasra hág, nyakad bánja.

Borzas hiúz a svéd nyelv,
véred ontja, torkod szántja.

Óriás medve az orosz,
szíved, velőd marcangolja.

Sarki róka a számi nyelv,
hideget tűr, egybefog.

*Fogarasi Flóra Anna és Dávidné Balázs Renáta
fordítása Inger-Mari Aikio és Helena Sinervo
átírása alapján finnből. Eredeti nyelv: északi számi.*

JOSÉ LUIS RICO

IMA

Nem vagyok elég öreg hozzá, és nem is tudnék
mélyre ereszkedni, képtelenül
a horgok összegyűjtésére. Én megpróbáltam az utcán tengődni.
Ettem a mocskos tenger gyümölcsét
alagutak kijáratánál, láttam a pikkelyeket,
mint a szem, amely az éhség minden
lyukába bepillant, oda is, ahova soha
nem esik fény.

Én megpróbáltam olyan ember lenni,
akinek három lába van, és három füle,
de csak a fél agyam borult illatozó jácintba.
Én próbáltam juanisimóvá lenni, egészen a csontig, az ujjbegyemmel.
De a felhők szájában nem volt kén,
sem csillogó díjmentes tér.
Ezért mától olyan leszek,
ami a velőig hatol,

ami gyökeret ereszt
a dagály erejével,
amőba, egy üzem,
ami szétzúzza a jég kódexeit.
Majd amikor már megízleltem a velő tajtékját,
akkor dalolok a halálnak és gitározok a fáknek,
melyek szélcsendben is imbolyognak, melyek fülbevalót hordanak
a virágszirmokban.

Fáy Lukács fordítása a szerző átírása alapján angol nyelvből. Eredeti nyelv: spanyol.

ADRIAN PERERA

BESZÉLGETÉSEK EGY ANYÁVAL

A nap ragyog az égen, a föld sekély.

Sárga napokat élünk.

A köd a tölgyfák törzséhez dörgölőzik.

Mind három méterre egymástól,

a fák sugárútja, ahogy a nő hívja

ezt az erdőt.

Fejünkre zöld koronát vet a nyírfák lombja.

Tél van.

A nő lányával sétál – csupán egy emberöltővel magasabb nála.

Fogarasi Flóra Anna fordítása finn nyelvből Samu Eeve fordítása alapján.

Eredeti nyelv: svéd.

DODOU TOURAY

MOST, HOGY MÁR LÁTTUK

A puding próbája
az evés,
– így mondják;
a puding megevése
a próba,
ez kétségtelen,
de az enyéim azt mondják,
hogy már a szagából érezni
az ízét.
Most, hogy már láttuk a világukat,
a magam részéről
én elégedett vagyok a sajátommal.
Idegen közöttük,
kívülálló egy életre, egy egész életre,
és valószínűleg még a halálban is,
hogya a világ az ő kezükben marad.
Melankólia övezi létem,
az ellopott múlt miatt;
e tapasztalatok összessége vagyok,
útjelzés az elnyomás útján.
Mebánások közepette
idézem fel azt a múltat,
minden egyes percét.

Szívem elnehezül a gyásztól,
vállaim megrogynak
egésznapos igája alatt;
napjaim vágyakozással telnek,
estéim álmatlansággal,
az életem kimerültséggel és büntudattal.
Évekig kergettem azt az álmot,
csak hogy lássam rémálommá változni,
miután egy életen át sóvárogtam utána.
Nélkülözésben, hiányban,
keresve és keresve,
de sohasem találva.
Fel kellett ébrednem.
Mindig megtagadva,
kitaszítva,
lealacsonyítva...
Ideje véget vetnem ennek,
hogyan épen és bölcsebben térhessek vissza
a sajátjaimhoz,
az egyetlen helyre, ahol élni tudok,
szabadon és boldogan,
vastag, fekete bőröm alatt.

Schmidt Franciska fordítása angol nyelvből. Eredeti nyelv: angol.

NATALIYA TERAMAE

CSIGAHÁZBAN

Amikor az ember idegen országba emigrál, rögtön érintkezési pontokat kezd keresni új környezetével. Hogy én mennyit tudtam Finnországról, amikor megérkeztem? Sztereotípiákat, mint „az ezer tó országa, szauna meg a Joulupukki” – a kezdők szórakoztatónak találhatják őket, de ez nem olyan talaj, amelyben gyökeret lehetne eresztetni. És a nyelvtanfolyamokon elhangzó provokatív kijelentés, hogy „a finn nyelvet aaannyira nehéz megtanulni, mert teljesen más, mint a többi”, sem segített a helyzetben. Azonban idővel rájöttem, hogyan léphetek túl a kliséken, és hasonlóságok után kezdtem kutatni a finn és az ukrán között. Első kísérletem nevetségesen sikerült.

Miért beszélnek azok a fickók ennyit a *nacka*-ról (pászka)? – kérdeztem ukrán ismerőseimet, akik már úgy egy évtizede Finnországban éltek. Óóó – hallottam mindentudó bűgásukat, miközben felvilágosítottak, hogy nem a hagyományos húsvéti sütinkről van szó. – A *paska* káromkodás, azt jelenti, hogy „szar”.

A második kísérlet már sikeresebb volt. Egy rakás vöröshagyma alá, az árcédulára azt írták: *Sipuli*. „Istenem! Ez majdnem úgy hangzik, mint a mi *цибуля*-nk (cibulja)!” Izgatott lettem. A *hei* köszönés mintha csak a mi *Teü!* (hej!) vokatívuszunk lett volna! A *minulla on* (nekem van) nyelvtani formája rögtön érthetőbbé válik, ha párhuzamba állítjuk az ukrán *у мене* ϵ -vel (u mene je). És miközben efféle hasonlóságokat kerestem a két nyelv között, újra felfedeztem az otthon érzését, itt, a messzi északon.

Az anyanyelved olyan, akár egy csigaház – mindenhová magaddal cipeled. Elbújhatsz benne, amikor környezeted idegensége kényelmetlenné válik. Így hát kikölcsonzöl egy csomó könyvet a *Suomalaisen kirjallisuuden seura* könyvtárból, és – hála a FILI¹ fordítási programjának – belevetted magad a finn világba, ukránul: *A hét testvér* Aleksis Kivitől, a *'Rézszív'* Leena Lehtolainentől, *Az üvöltő molnár* Arto Paasilinnától, az *'Akváriumi szerelem'* Anna-Leena Härkönentől, és – te jó ég! – *A nyúl éve*, melyet a korai kétezres évekből ismersz; egy bölcs fordító ajánlotta neked, hátha szívesen olvasnál ettől a remek finn szerzőtől. Megnyugszom, és kibújok a csigaházamból. Már is ismerősebb ez a finn világ.

1 FILI: a Finnish Literature Exchange rövidítése.

A környezetem Helsinkiben multilingvális, vagyis mindannyian több nyelvet beszélünk: *ab ovo* az anyanyelvünket, meg az idegeneket, amelyek ránk ragadtak, mert kénytelenek voltunk alkalmazkodni az új körülményekhez. A baráti körömben, átmeneti, emigráns helyzetünk miatt az anyanyelvünk nagyrészt az ukrán, az idegen pedig a finn vagy az angol. Mivel itt dolgozom és itt nevelem a gyerekeim, akik már Finnországban születtek, ebben a társadalomban nevelkedtek (iskola, iskola utáni programok, hobbik), egyre kevesebbet használjuk az ukránt, miközben egyre több időt töltünk a finnel, angollal vagy svéddel. Az idegen nyelvből egyszerre második anyanyelv lesz. De mi lesz az elsővel? Megharagszik, és egyenként rángatja ki a szavakat memóriád rejtett zugaiból, aztán azokkal a markában végleg távozik – a megunt nő is így hagyja el a férjét, és viszi magával a gyerekeket is. Hogy az elválást még nehezebbé tegye, olyan szavak emlékét is elzárja előled, amelyeket felejthetetlennek hittél, mert életed fontos eseményeihez kapcsolódnak. Így történt, hogy a családom új anyanyelvet kapott. Új hazát...

Amikor összeülünk a barátnőimmal,
mindig van nálunk egy üveg pezsgő is.
Még szerencse, hogy a pezsgő a finn
nők körében is népszerű. Úgy lazítunk
tehát, mint a finnek, de úgy mulatunk,
mint az ukránok. Az első néhány pohár
közben a beszélgetés a hétköznapi témák
körül forog: gyerekek, partnerek, munka.
Ám ahogy fogy a pezsgő a palackból,
úgy emelkedik a beszélgetés új
magasságokba. Bensőségesebb témák
kerülnek terítékre. Korunkból és
helyzetünkéből adódóan ezek gyakran
kapcsolódnak a nyelvhez.

Hogy vigyem így haza a gyerekeket
jövőre? Az orosz nyelv ural mindent.
A nyáron másfél hónapot töltöttünk
Kijevben, és az alatt alig párszor
hallottam ukrán beszédet a játszótéren.
Másfél hónap alatt! Ukrajna fővárosában!
Volt, hogy a többi gyerek meg
sem értette az én ukránul beszélő
gyerekemet. És ezek óvodások!
Mi lesz később, az iskolában?
El kéne jönnöd hozzánk, az
ivano-frankivszi területre – cukkol
az egyik barátnőm, mert ő Nyugat-Ukrajnából
származik.
Kerüljem a fővárost, ha ukrán
beszédet akarok hallani? Ez aztán az
irónia! – Nem vagyok hajlandó a *nyelv*
miatt megfutamodni.

De ha egyszer nekünk nincsen ilyen problémánk – feleli. Kedvem lenne mesélni a kisdíákokról, akik rá vannak függve az orosz nyelvű YouTube-csatornákra, meg arról, hogy a fiatalok inkább orosznak tettetik magukat az Instán, mert úgy nagyobb lesz a nézettségük. De a saját ügyem jobban érdekel, úgyhogy ezzel folytatom: Elég kínos, nem? Hazaviszem a gyerekeket, hogy gyakorolják az ukránt, de a végén még orosz ajkúakat csinálók belőlük. A kijevis ismerőseim is háborognak, hogy az óvodák és iskolák is az oroszra forszírozzák, mert... Hát, nem kell sorolnom az okait. Szükségem van nekem olyan hazára, ahol még csak otthon sem érzem magam?

A russzifikáció Ukrajnában olyan, mint egy krónikus betegség. A teljes felépülés lehetetlen. Amikor már majdnem javulni látszik – hopp, egy újabb hullám. Évszázadok óta így megy ez. Váltunk a retorikus „hogyan csinálják a finnek?” kérdésre. A párhuzam egyértelmű – birodalmi befolyások, gyarmati múlt. A finneknek mégis sikerült elérniük, hogy a finn nyelv legyen a domináns, míg a svéd a perifériára szorult. Látom, milyen otthonos a finnek csigaháza. Tévé, újságok, mozi, közigazgatás – és mindez finnül! A „finn mint az otthon szinonimája” még abban a beszélgetésben is felmerült, amelyet egy svéd ajkú finn nővel

folytattam. „Pont azért költöztem Helsinkibe, hogy fejlesszem a finn nyelvtudásom”, magyarázta. „Egy nyugati városból származom, ahol minden svédül van. Viszont, ha máshol is érvényesülni akarok, akkor szükségem van a finnre.” Meséltem a barátnőimnek erről a beszélgetésről. „Úgy fel tud húzni, amikor valami facebookos »szakértő« Finnországot hozza fel, hogy tessék, itt van a kétnyelvűség mintapéldája.” Már a második pezsűsüveg is félig kiürült. Bár a beszélgetés magasabb szférákba emelkedik, nyelvezetünk egyre brutálisabb. „Hát ezek szart se értenek! Vagy hasznos idióták, vagy alvó ügynökök. Hol, hol a francban láttatok ti itt svéd dominanciát?!”

„Helskutti!” „Kurva!” „Fuck!”
Barátnőim a származási helyükre jellemző káromkodásokkal fejezik ki egyetértésüket. Nincsen több pezsű. Van viszont még nyelvünk – sokarcú, irodalmi és hétköznapi, gyönyörű és vulgáris. Csak ezzel fejezhetjük ki érzelmeink mélységét. A nyelved kényelmet ad, úgy érzed magad, mint csiga a házában. Otthonosan.

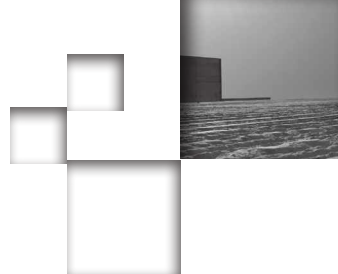
Schmidt Franciska fordítása a szerző átírása alapján angol nyelvből. Eredeti nyelv: ukrán.

A szerk. megj.: A vers az orosz–ukrán háború előtt íródott, kötetben 2021-ben jelent meg.

A fordítások az ELTE Finnugor Tanszékének tehetséggondozó fordítói projektjének keretében készültek Dávidné Balázs Renáta és Kubinyi Katalin vezetésével.

MONT SAINTE-VICTOIRE, FOTÓ, 100x150 cm, 2023

KORPA TAMÁS

KERT A JÁRÓLAPON

emlékszel még?, emlékszel a kicsiny repedésre a Pantheon márvány járólapján?,
emlékszel?, pontosan a kupolalyuk alatt,
ahol gondolatban, emlékszel?, annyit tébláboltál, és vártad,
hogy az öklömnyi esőcseppek arcodra szállingózzanak,
emlékszel a kupolalyukon, e nyitott épületszájon bepergő túlsúlyos cseppekre?,
esőcsepp-konfetti, emlékszel?,
emlékszel a hatalmasra fúvódott rózsaszirmokra Raffaello sírján?,
emlékszel Francesca igyekezetére, hogy visszaigazgassa őket?,
puszta kézzel tapogatta a rózsák fogsorát,
emlékszel, hogy megbillentette rózsástól fedlapját a hájas szarkofág,
s összeszorultak apró gödreikben a hajhagymáink?
emlékszel hát a hajszálvékony,
kicsiny repedésre a Pantheon márvány járólapján?, emlékszel?,
emlékeztéből emlékszel?, mert ha emlékszel,
vidd el oda a cipőtalpadra ragadt földet, földet a földedből,
a cipőtalpadon menekített földet, emlékezz!, s húzd le
a lábad a repedésen, mint egy sárkaparón, emlékezz!, döngöld bele a repedésbe,
emlékezz!, szórd, de ne mintha sót szórnál, emlékezz!., szórd kézipoggyásodból
a fűmagot, emlékezz!,
mert hamarosan szétpukkad a záporfelhő a Pantheon felett, emlékezz!.,
mert hamarosan a kupolalyukon újra beömlik a víz, emlékezz
a földeddel feltöltött repedésre, emlékezz!.,
mert egyszer kikel a nyurga, neonzöld, csecsemőfücsik belőle,
emlékezz, mert kivilágít a lágy fű a repedésből talán,
emlékezz, keskeny repedés fusson végig a hangodon,
nézd!., emlékezz!., nézd hát a kerted, a kertet, a járólapon.

„DEBRECEN MINT AKARAT ÉS KÉPZET”

TÉREY JÁNOS: *JEREMIÁS AVAGY ISTEN HIDEGE*

„Csak egy álom alaprajza szerint szabad elképzelni”¹ – mondta Térey János *Jeremiás avagy Isten hidege* című darabjáról.² A színmű, mely a szerzői utasítás szerint a címszereplő elméjében játszódik, valóban álomszerű, utópikus (noha nem irreális), folyton változó „mintha-Debrecent” (9) képez meg városépítészeti víziójával, valamint középkori misztériumjátékokat és karnevalisztikus megoldásokat is idéző cselekményvezetésével. A dráma a Térey-életmű Debrecenről alkotott változó, nem ritkán ellentmondásokkal teli felfogásainak szintézise is, amely a debreceniség önképével és a cívis kulturális identitással néz szembe.

Az első pályaszakasz Debrecen-verseinek alanyi megszólalásától eltávolodva a drámában egy életközépi válságban szenvedő politikus főszereplőn keresztül jelennek meg a cívisvárossal kapcsolatos kérdések. Bizonyos életrajzi vonatkozások, valamint a dráma helytörténeti érdeklődése és forráshasználata ugyanakkor a szerző *Boldogh-ház, Kétmalom utca* című memoárját vetíti előre. A jövőbe helyezett cselekmény szélsőséges klimatikus viszonyokra tett utalásai pedig *A Legkisebb Jégkorszakkal* kapcsolják össze a darabot.

Valamikor a 21. század derekán Nagy Jeremiás országgyűlési képviselő képtelen elhagyni hőségridától szenvedő szülővárosát, így a debreceni metró egyik állomásáról a másikra vándorolva – talán a felszínen, gyalog, mert a közlekedési vállalat sztrájkol – néz szembe önmagával: saját múltjával, cívis *Bildung*jával, Debrecenhez fűződő viszonyával, családtagjaival, barátaival és szerelmeivel, köztük számos halott személlyel. Ez az első Térey-dráma, amelynek *van* főszereplője, és *egy* főszereplője van,³ mégis ez a leginkább tézisdráma- vagy vitadráma-jellegű mind közül, amennyiben

1 Térey János, „A gonoszság galériája. Lukács Laura interjúja” = Térey János, *Szükséges fölösleg. Összegyűjtött interjúk*, szerk. DARVASI Ferenc (Budapest: Jelenkor, 2022), 212–216, 216.

2 A dráma először az Alföld folyóiratban jelent meg, három folytatásban: 59.7 (2008), 3–47.; 59.8 (2008), 8–42.; 59.9 (2008), 16–33. A hivatkozások a továbbiakban a kötetbeli megjelenés oldalszámaira utalnak: Térey János, *Jeremiás avagy Isten hidege: Misztérium nyolc képben* (Budapest: Magvető, 2009).

3 DARVASI Ferenc, „Álcázott monodráma: Térey János: Jeremiás avagy Isten hidege”, *Alföld* 61.10 (2010), 116–120, 120 Térey későbbi drámái – a regényadaptációkat leszámítva – a *Jeremiáshoz* hasonlóan használnak főszereplőket, akik egyben címszereplők is (Epifánia, Lót).

a benne megjelenő akciók és konfliktusok mindegyikének az a fő tétje, hogy „a Debrecen-diskurzus hasadásaival, taszításával-vonzásával”⁴ szembesítsen.

Debrecen a korai versekben, ahogy Borbély Szilárd elemzése megvilágítja, apafigurává mitologizálódott,⁵ a Jeremiás pedig ehhez a képhez tesz hozzá. Erre utal már a Gombrowicz *Esküvőjéből* származó egyik mottó is („Szülői házába tér meg a fiú, de háza / Már nem ház / És a fiú sem fiú”)⁶ – a fiú, aki Krisztus és a tékozló fiú attribútumait egyesíti magában, visszatér tehát, de sem ő nem azonos azzal a fiúval, aki egykor otthagyta az apai szerepbe helyezett várost, sem a város nem azonos azzal, aminek ő fiatal felnőtté érése során megélte. A Debrecen-élmény tehát nem mindennapi tapasztalat Jeremiás számára, hanem az identitása bizonyosságát állandóan kétségbe vonó trauma, így minden visszatérés a városba a trauma újraélése. Az, hogy nem képes elhagyni Debrecent, a trauma gyógyíthatatlanságának jele. Mégsem mondhatjuk, hogy Debrecen legyőzné Jeremiást: kettejük harca (mely a középkori drámákat felidéző módon inkább vitaként bontakozik ki), nem a város győzelmével, hanem mindkettejük súlyos sérülésével ér véget.

KÉTFÉLE EMLÉKEZÉS (A JEREMIÁS ÉS A BOLDOGH-HÁZ, KÉTMALOM UTCA)

A dráma eddigi recepciójához képest új olvasatra ad lehetőséget az, ahogyan a *Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy civis vallomásai* című posztumusz megjelent memoár a Jeremiás értelmezését meghatározza. Nem arról van szó, hogy önéletrajzi alteregót kellene látnunk a képviselőben (noha a két név kezdő- és utolsó betűinek egyezése figyelemre méltó⁷), ám szövegrészek és motívumok egyezése olyasfajta kapcsolatot alakít ki a két szöveg között, mint ami a memoár és a *Termann hagyományai/hagyatéka* novellái kapcsán is meghatározó – a dráma és a memoár korábbi értelmezései eddig ezt nemigen vették figyelembe. Az először egyes szám első személyben megírt Termann-történetek az átírás során bővülnek, érzékletesebbé, narratíván kifejtettebbé válnak (noha nem ritkán a poétikai sikerültség rovására), egyúttal harmadik szemé-

4 BALAJTHY Ágnes, „»Ez a táj, ez olyan, mint én«. Debrecen mint szövegtér Térey János *Jeremiásában*” = BALAJTHY Ágnes, *Élő helyek. Tér- és biopoétikai összefüggések a kortárs irodalomban*, Új Alföld Könyvek, 9 (Debrecen: Alföld Alapítvány–Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022), 50–65, 51.

5 BORBÉLY Szilárd, „A Debrecenként szervezett tér Térey János verseiben. Cetlik, jegyzések, excerpták” = *Erővonalak: Közéltések Térey Jánoshoz*, szerk. LAPIS József és SEBESTYÉN Attila (Budapest: L’Harmattan, 2009), 317–325.

6 Spiró György fordítása. A *Jeremiás* Gombrowicz- és Pilinszky-párhuzamairól lásd: MACZÁK Ibolya, „»Ki tért meg és hová?«. Intertextuális és dramaturgiai kérdések Térey János *Jeremiás avagy Isten hidege* című drámájában” = „A szellős térben és a szűk időben”: *Tanulmányok Térey Jánosról*, szerk. BALAJTHY Ágnes, MELHARDT Gergő és RADNAI Dániel Szabolcs (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2023), 175–190.

7 Ez az eljárás a 2003-as válogatott verseskötet címébe emelt Sonja név, vagyis a János anagrammájának használatához hasonlít.

lyúvé íródnak át, a korábbinál nagyobb távolságot teremtve a hős és az elbeszélő (vagy a szerző) között. A memoár azután ezeknek a történeteknek számos darabját – konkrét szövegismétlésekkel – Térey János élettörténete részeként közli, vagyis visszaírja az önéletrajzi megszólalásba az addig a fikció körébe utalt szakaszokat.⁸

A Jeremiásnak, ehhez nagyon hasonló módon, számos eleme idéződik fel a *Boldogh-ház, Kétmalom utca*-ban. Hogy a drámában minden szereplő beszélő nevet visel, már a korábbi értelmezések is megállapították,⁹ ám az önéletrajz felől olvasva feltűnhet, hogy Jeremiás anyját éppúgy Borbálának hívják, mint Téreyét, és vezetékeve (Bakóczy) sem véletlenül idézi Bakócz Tamás főpapét, hiszen Térey anyja is katolikus volt (és a nagyrészt református lakosságú és identitású Debrecenben ennek van jelentősége). A darabbeli Mókus szintén családtag nevét viseli: Térey nagynénjét, az öngyilkosságot elkövető Irmuskát becézték így (*BH* 239).¹⁰

A Jeremiás által felidézett gyermek- és fiatalkori események és adatok egy része visszaköszön Térey memoárjában, igaz, az eltávolító gesztusok is számottevők. (Például alma materük nem egyezik: Jeremiás a Dóczy Gimnáziumba járt, Térey pedig a Tóth Árpádba.) Az önéletrajzíró Téreynek a nagyapja, Jeremiásnak pedig szépapja volt „aranykalászos gazda” (21, *BH* 182 – innen sejtethő, hogy Jeremiás Térey dédunokájának nemzedékébe tartozik), és mindkettejük megkülönböztető előnevet hord (Polgár Nagy Jeremiás és Cifra Tóth János). Jeremiás birtokainak felsorolásakor a dráma elején („Vagyonos vagyok és tősgyökeres. / Birtokaim Látókép, Szepes és Ondód, / Alsó- és Felsőjózsa, Kis- és Nagymacs.” [21]) olyan helyneveket is említ, ahol a memoáriró Térey őseinek birtokai voltak (*BH* 170, 183, 256, 218, 270).

Néhány passzus szó szerint ismétlődik a két műben, ilyen a drámabeli Cucor nagymamájának, „Ómamának” a felidézett mondása: „Gyerekek, / Ne díboljátok össze a hencsert!”, amely a memoárban Térey nagyanyjának, „Tómamának” a szájából ugyanígy hangzik el (103, *BH* 16),¹¹ valamint egy másik szófordulat, amelyen ugyanígy Jeremiás és a memoáriró Térey nagymamája osztozik (136, *BH* 37). Szin-

8 Erről részletesebben írtam a két *Teramn*-kötetet és a memoárt összehasonlítva: „Újrairt pályakezdés prózában. Térey János novelláskötete 1997-ben, 2012-ben és azután”, *Alföld* 73.5 (2022), 71–84.

9 Kiss Gabriella, „»Debrecenben debreceniül«: A népszínmű emlékezete Térey János *Jeremiás avagy Isten hidege* című drámájában”, *Alföld* 62.8 (2011), 103–113; BALAJTHY, „»Ez a táj...«”, 61–62.

10 A „*BH*” megjelölésű oldalszámok a memoár alábbi kiadására vonatkoznak: TÉREY JÁNOS, *Boldogh-ház, Kétmalom utca: Egy cívis vallomásai* (Budapest: Jelenkor, 2020).

11 Az „ómama” név Tolnai Ottó verseire is utal: TOLNAI OTTÓ, *Ómama egy rotterdami regényversekből* (Zenta: zEtna, 2006).

tén egészen hasonló a Panzió nevű szórakozóhely felidézése, melynek helyén a dráma Debrecenjében az Apafája metróállomás áll (24, BH 393).¹²

Egy másik esetben azonban a két helyen egészen különbözőképp jelenik meg ugyanaz a történet. A bolti eladónő megsértésére a dráma harmadik képében igazolásul szolgál a gyerekek „unalomfóbiája”, amely miatt „muszaj volt hecceket kitalálni”:

Egyszer, kisfiú koromban – alattomosan vagy karakánul?

Jó volna tudni. De már nem tudom! –:

Lehülyéztem az eladónőt

A Bocskai téri közértben. Lehülyekurváztam?

Volt alapom rá, igazán rémes matróna.

A fél környékkel lefeküdt.

Az anyámnak iszonyú kínos volt az eset,

Hetekig nem mentünk vissza a tetthelyre,

Másik boltban vásároltunk inkább. (61)

A drámában ez a rövid monológ – amelyet Jeremiás „elmerengve” mond –, bármilyen előzmény és következmény nélkül hangzik el, fontos eleme ugyanakkor a képviselő önmagával és saját múltjával történő szembenezésének. Ezt a rövid monológot követi ugyanis a halottak megjelenése: mintha a gyermekkori csíny fölött érzett szégyen nyitná meg a lehetőséget a város számára, hogy történetével ilyen módon számot vessen. A pénztárosnő megsértésére egyrészt a város unalmas közege, másrészt az asszonynak a gyermek Jeremiás által elítélt (feltételezett) életvitele ad felmentést – két olyan tényező tehát, amelyek kívül esnek a képviselő személyén és hatókörén. A memoárban nemcsak a közért helyeződik át a Bocskairól a Bem térre (amely a címadó szülői házhoz közelebb lévén valószínűbb helyszíne az esetnek), hanem a tett megokolása és igazolása is egészen más:

nagycsoportosként kisebb botrányt csináltam a Bem téri boltban. [...] Annyi történet, hogy lehülyéztem a pénztárosnőt. De miért? Valamiért rám csattant, semmi-

12 A *Boldogh-ház, Kétmalom utca* e szakasza befejezetlenül maradt ránk; a bekezdés vége („JEREMIÁS?”) ugyanakkor arra utal, hogy Térey a Jeremiás által mondottakkal valamilyen viszonyban képzelte el a gimnáziumi történet teljesebb kifejtését.

ségért, például hogy hosszú a hajam, lassú vagyok a sorban vagy ilyesmi, én meg visszaszóltam. Nagyon nem tetszett a tónusa, s az, hogy anyám jelenlétében akarja éreztetni a fölényét. Úgy gondolta, talán anyám sem fog megvédeni, mind a ketten lapítani fogunk? Na, majd én megvédem magamat. Hosszú sor állt mögöttünk, anyámnak duplán kellemetlen lehetett az eset. Hónapokig nem mentünk utána abba a boltba. (BH 76)

A történet felidézésének kerete a két szövegben nagyjából azonos, szinonim („kisfiú koromban”, „nagycsoportosként”, illetve a zárómondat ismétlései), az önéletrajzi narratívában mégis erősebben érződik a szégyen leküzdésének szándéka, ami az eset mindhárom résztvevőjének beleérző lélektani elemzését igényli.¹³ Nincs szó az eladó-nő szexuális szokásairól, annál fontosabb, hogy a visszaemlékező szerző anyja érzelmeihez igyekszik hozzáférni.

A *Boldogh-ház, Kétmalom utca* felől olvasva a *Jeremiást* feltűnő, hogy a dráma pokljárásában jóval kitüntetettebb szerep jut a hős saját múltjával történő szembenézésnek – amelynek Debrecen és a civis hagyomány nem szükségszerű feltétele, csak környezete, amellyel identitásalkotó elemként kell számot vetni –, mint a várossal és az ott megélhető élet kereteiről való gondolkodásnak, ami a memoár fontos célkitűzése. A drámában Debrecen csak részben referenciális.

A HŐS ÉS VÁROSA

A *Jeremiás* színhelye ugyanis kettős; a szerzői utasítás szerint: „Játszódik Jeremiás elméjében. A szín: Debrecen mint akarat és képzet.” (9),¹⁴ vagyis a „mintha-Debrecen” abból áll össze, ahogyan a három Debrecen: a szövegben kívül létező – minden hozzá kapcsolódó történelmi és kulturális konnotációjával együtt –, a dráma városa és a Jeremiás fejében megképződő Debrecen folyamatosan egymásra íródik;¹⁵ Jeremiás és Debrecen egymást kölcsönösen feltételező entitások, és egymással felcserélhető jelképek.

13 A szégyen mint az emlékezés szervezőeleme Rousseau *Vallomásainak* sokat idézett szalaglopási jelenetére utal.

14 A helymegjelölés schopenhaueri utalásának megítélésem szerint nincs filozófiai jelentősége.

15 BALAJTHY, „»Ez a táj...«”, 63–64.

Hiába a múltba vetett tekintet, és hogy a drámabeli Debrecen az instrukció szerint „kívül az időszámításon” létezik (9), az értelmezői konszenzus a történetet egyértelműen – és joggal – az elképzelt jövőbe utalja. (A szerzői önrétegzés is ebbe az irányba mutat.¹⁶) Évszám nincs megadva (van, aki 2030-ra, más 2045-re teszi a dráma cselekményidejét¹⁷), egyes utalásokból azonban, mint említettem, arra lehet következtetni, hogy Jeremiás Térey unokája vagy dédunokája elképzelt nemzedékének tagja. Ahogy a darab eleji utasítás is megfogalmazza: „[a]mi volt, és ami van; ami nincs már, és ami lesz vagy sohasem lesz: mindez együtt” (9). Vagyis a szöveg a különböző történelmi idők – vagy egyáltalán jelen és múlt – között nem egyszerűen megismerés általi átjárhatóságot feltételez, hanem ezek szimultán létezését, állandó egymásra hatását jeleníti meg.¹⁸

Jeremiás jövőbeli „mintha-Debrecene” a múlt Debrecenjével szembesít: ahogy egymás után bukkannak felszínre a képviselő múltbeli kapcsolatai a trauma újraélésének sajátos eseteiként, úgy Debrecen is szembenéz a múltjával, s ez ismét a hős várossal való kölcsönös felcserélhetőségének jele. A szembenézés eszköze az őt, a harmadik képben, a pénztárosnő-epizód felidézése után megjelenő szereplő, akik „már a játék kezdetekor halottak” (9), és akik a város történetének négy évszázadát és különböző társadalmi osztályait képviselik, azaz: Ruzicska Mátyás (1714-ben vízkórban meghalt mészáros), Maluska Dorottya (az 1831-es kolerajárvány áldozatául esett úriasszony), Verrasztó Mátyás (1847-ben meggyilkolt építőmester), Pocsaji Gerzson (1990-ben természetes halállal elhunyt házmester) és Reszegi Lajcsika (kilencévesen lakástűzben veszett oda 2007-ben¹⁹).

Ahogy a városnak újabb és újabb rétegei épülnek egymásra, régi temetőre modern lakótelep, úgy a dráma szövege is palimpszesztszerűen tartalmazza magában a város történetének számos fontos szövegét. Szabó Magda „holtig haza” szófordulata mellett (138) megjelenik a Kazinczy Debrecen-afférijában központi helyet kapó Árkádia-mitosz is (136, 142).²⁰ Találhatók továbbá izgalmasan aktualizált szövegvételek egy Méliusz Juhász Péter temetéséről beszámoló városi jegyzőkönyvi bejegyzés 1864-es magyar fordításából,²¹ a *Protocollum Nigrum* című, 18.

16 „egy most születő darab, amelyik a lehetséges jövőben [...] játszódik. Cívus utópia.” „Az embersivatag és oázisai. Györe Gabriella interjúja” = *Szükséges fölösleg*, 191–200., 191–192. – A három Térey-dráma (a Papp Andrással közösen írt *Kazamaták* mellett az *Asztalizene* és a *Jeremiás*) trilógiakénti felfogásának egyik alapja is épp az, hogy míg a *Kazamaták* a múltban, az *Asztalizene* pedig a jelenben, addig a *Jeremiás* a jövőben játszódik.

17 JÁKFAI Magdolna, „A semmihez képest: Térey János tragédiája”, *Alföld* 62.8 (2011), 113–122., 115.; DARVASI Ferenc, „Álcázott monodráma...”, 119.

18 Ugyanilyen történetfilozófiai koncepcióra épül például a *Hadrianus Redivivus* című vers is.
19 2007-ben valóban történt egy, a drámában leírtakhoz (69–70.) igen hasonló tűzvész Debrecenben, ám annak nem volt halálos áldozata. Ld. „Panelháztűz Debrecenben”, *Népszabadság* 65.49 (2007. febr. 27.), 22.

20 Vö. BALAJTHY, „»Ez a táj...«”, 55–57.

21 A drámában Ruzicska Mátyás meséli el saját temetését (66–67.), az idézetek forrása: SÁPI Lajos, „Régi temetők Debrecenben” = *Hajdú-Bihar temetőművészete*, főszerk. SZÖLLŐSI Gyula, szerk. LETÉNYI Árpád, TÓTH Endre (Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Tanács Műemléki Albizottsága, 1980), 171–227., 185.

századi periratokat tartalmazó forrásból²² és Balogh István *A civisek világa* című alapvető néprajzi-helytörténeti munkájából is.²³ (Valószínű, hogy más vendégszöveg is szerepel a drámában, eddig ezeknek sikerült a nyomára jutni.) Az idézetektől függetlenül is széles körű helytörténeti jártasságról tesz tanúbizonyságot mind a mű szerkezeti felépítése, mind a szereplői megszólalásokba ágyazott történetmesélő részek.²⁴

A helyi érdekeltségű szövegkapcsolatok mellett rendkívül sok bibliai idézet is található a drámában, elsősorban Jeremiás könyvéből és siralmaiból, a dráma előrehaladtával egyre sűrűbb előfordulásban (80, 83, 97, 112, 121, 128, 133, 134, 141, 145, 146) – vagyis a tragikus vég közeledtével Jeremiás egyre inkább a próféta szavával, prófétai szerepben beszél.

Az ókori Közel-Kelet prófétái mai fogalmaink szerint egyszerre voltak politikai tanácsadók, a közösség életét értelmező értelmiségi véleményformálók és misztikus jóskok, akik a múltat értelmezve, a hatalmon lévőköt ostromozva adtak a nép számára kívánatos vagy elkerülendő jövőképet.²⁵ Jeremiás ebben az értelemben (noha valódi politikai tevékenységéről nemigen értesülünk) Debrecen prófétájaként viselkedik: azért ostromozza városát, hogy a jelen helyzetet értelmezze. Az ókori próféta szerep visszavonását jelzi ugyanakkor, hogy a népnak adandó útmutatás helyett a saját identitására összpontosít, saját életét akarja rendbe tenni, aminek a közösség (a többiek és a város) múltjának és jelenének értelmezése inkább csak eszköze.

A debreceni metróban, akárcsak az egész drámabeli városban, összefonódik a trauma és az utópia (vagyis a múlt és a jövő, a megélt és elképzelt dolgok). Például hogy Debrecen vezetőjét főpolgármesternek hívják, a városnak a megírás jelenéhez képest jelentősebb funkciót ad. Az Apafája–Töcövölgy metró kis részben a drámán kívüli világban is meglévő infrastruktúrát használ.²⁶ A nagyrészt a föld alatt közlekedő vasút urbanisztikai utópiája metaforikus jelentéseket is hordoz: a színmű műfajmegjelölése (misztérium) nyomán az identitás keresése és a múlttal való szembenézés pokoljárásként is értelmezhető.²⁷ A szereplőket kízó hőség is a pokol tüzét idézi. A két végállomás azonban – ahogyan az európai nagyvárosok metróinál

22 Ruzicska sírja meggyalázásának (67–69.) forrása: KONCZ Ákos, *Debrecen város régi büntető joga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben* (Debrecen: Debrecen szab. kir. város könyvnyomda-vállalata, 1913), 72–73. – A drámában is emlegetett (67.) *Protocollum Nigrum*ról ld. még: BÉRES András, „Debrecen város Fekete Könyve helytörténeti forrásértéke” = A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, 13, szerk. GAZDAG István (Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1986), 153–166.

23 Pocsaji és Cucor párbeszédének (61.) forrása: BALOGH István, *A civisek világa: Debrecen néprajza* (Budapest: Gondolat, 1973), 102.

24 Debrecenhez nem kapcsolódó idézetek is szerepelnek a drámában, például Jeremiás „Én nem kívánok többé táncokat” mondata (80), amely Füst Milán *Szellemek utcája* című verse nyitósorának részlete.

25 John BARTON, *A History of the Bible: The Book and Its Faiths* (London: Penguin Books, 2020), 11–89., kül. 91–93.

26 A Csapókert és a Töcövölgy állomások helye feltehetőleg megegyezik az azonos nevű vasúti megállóhelyekkel; a drámabeli metró Apafája állomása viszont máshol van, mint az Apafa megállóhely.

27 Akárcsak a bibliai Jónás próféta kalandja a cethal gyomrában.

általános – a felszínen van, vagyis az út kiinduló- és végpontja nem a „pokolba” helyeződik, hanem az evilági viszonyok közé. Ha azt mondtuk, Debrecen olyan apafigura, aki ellen lázadni kell, feltűnő, hogy Jeremiás útjának első stációja épp az Apafája állomás.²⁸ A hős identitásvesztettségének e sajátos, a fiktív topográfiába is beleíródó jele annak fényében jelentéssé, hogy – mint az korán kiderül – Jeremiás apja, aki városi jegyző volt, rég halott (21). A végállomás pedig a tócsövölgyi Cívis rakpart (ez természetesen csak a drámában viseli ezt a nevet), vagyis a debreceni identitásról elnevezett hely, pontosan arról, ami Jeremiás debreceni *Bildung*jának a célja (lehetne), és amivel szemben mentális harcát vívja.

Jeremiás és Debrecen szimbolikus egysége nyilvánul meg abban is, ahogyan a hős párhuzamosan kutatja és régi állapotával hasonlítja össze nemcsak a városkép változásait, hanem a magában érezhető változásokat is. („Ez a táj olyan, mint én. Folyvást zárva az ajtaja.” [30]) Visszatérően kérdezi a többi szereplőtől, milyennek látták őt gyerekkorában, és milyennek látják most: „Mondd, és én szebb lettem vagy csúnyább? / Szimpatikusnak látszom? Komolyan, milyennek találsz, / Jenci? Kövérebbnek, soványabbnak, avagy? / Mihez képest változtam meg? S mi az optimumom?” (39); Skarlát Johannától kétszer is megkérdezi: „Te milyennek láttál?” (75, 81). Jeremiás az egykori ideális, önmagával és környezetével békés identitásához igyekszik visszatérni, miközben tudja, hogy ez lehetetlen. Ám saját emlékeinek a másokéival való összevetése sem tudja stabilizálni önképét: „Nincs egyértelmű benyomás: / Mindenki máshogyan emlékszik.” (91). A változások pedig nem is mindig mutatkoznak változásnak: Debrecen az egyébként szemmel látható változások ellenére marad ugyanaz, legfeljebb a róla alkotott benyomás, a hozzá fűződő érzelmek módosulnak; ahogy az anyjával való beszélgetésből is kiderül: „BORI: [...] Ritkán vagy itthon. Látsz valami változást? // JEREMIÁS: [...] Semmit, a világon semmit... / Nem, rosszul mondom. Minden más. / Rosszul mondom. Tágasabbban ugyanaz” (17). Jeremiás stabilitást kereső mentális pokoljárásának legfőbb tétje tehát az, hogy meg tudja-e találni az állandóságot a változás állandóságában.

28 Az Apafája (vagy Apafa) helynévnek azonban etimológiailag nincs köze az „apa” szóhoz, hanem az „apát”-ból származik. Ld. RÁCZ Anita, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*, A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai, 12 (Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2007), 31. Az „apát” ugyanakkor latin és szláv közvetítéssel az „atya” jelentésű arámi „abba” szóra megy vissza.

A debreceni metróállomások – amelyek építészeti unalmasak, „tökegyformák” (101) – szimbolikus értelemben is stációk. A középkori misztériumjátékokat gyakran mozgószínházként, szekerekre épített színpadokon játszották, amelyek egymás után haladtak el a közönség előtt, a *Jeremiásnak* pedig minden jelenete más és más metróállomáson játszódik. És noha épp nem jár a metró, „rendre az elrobogó metrószerelvény hangja [...] kíséri a képek változását, mintha a modern földalatti hozná-vinné a drámai színeket”.²⁹ Az állomások elhelyezkedése és kulturális jelentései meghatározzák azt is, hogy mi hol történik. Szeretőjével, Debrecen főpolgármesterével például a Városházánál találkozik először Jeremiás. A halottak a Fényes udvarnál jelennek meg, mivel ez az állomás a Dobozi temetőnek nevezett egykori sírkert helyére épült, és Jeremiásék jelenléte zavarja az oda temetettek nyugalmát – és a nem oda temetettekét is, miáltal a Fényes udvar helyén felszámolt temetőhely Debrecen valamennyi halottjának metaforájává válik.³⁰

A Cívís rakpart megálló az, ahová Jeremiás a pokoljárása végén megérkezve a hőségriadó mellett egy másik bibliai-mitológiai háttérű eseménysorban az egész várost elsöpörni készülő árvízzel szembesül. A még a föld alatt is nehezen kibírható hőség ellen küzdve a szereplők egyre-másra hideg vízzel locsolják magukat, ásványvizet isznak, vízre vágnak. Ám a víz, ahogy a meleg is – és ez is értelmezhető a várost jellemző metaforaként – csak túlzásként tud megjelenni: jön az árvíz. Miután a zsilipeket megnyitják, és a Tóció vize mindent elönt, Jeremiás elmondja saját sírfeliratát,³¹ melyben nevére, akárcsak korábban Mókus szájából, az rímel, hogy „semmi más” (146), majd – szintén a középkori színjátékok jellemző igazságszolgáltatási jelenetét idéző módon – kivágja és felmutatja saját nyelvét. Utolsó szavaiban ez előtt – Beethoven 9. szimfóniájának zárlatát visszhangozva – a háromszor ismételt „öröm” szót hazafíú hűségével kapcsolja össze: a debreceni lokálpatriotizmus helyett a nemzeti identitást hangsúlyozza. A beilleszkedés a közösségbe, a megfelelés a közösség valós és képzelte elvárásainak, a Jeremiás által elgondolt cívís identitás tehát számára csak az önmegsemmisítő öncsonkítással lenne elérhető,

29 LAPIS József, *Líra 2.0: Közléteések a kortárs magyar költészethez* (Budapest: JAK+Prae.hu, 2014): 246.

30 Ez a motívum a *Káli holtak* marcangoló-történetzsalát vetíti előre, de az *A.B.F.R.A.* című verset is felidézi (vö. BALAJTHY, 163–164.). A Dobozi temetőről ld. SÁPI, „A régi debreceni...”

31 „UTAS! ITT NYUGSZIK JEREMIÁS. / KÖPÖTT A MOZGATÓKRA, / ÉS LEFEKÜDT PIHENNI, / NEM LÉVÉN TERVE SEMMI MÁS. / EGY NAP XXIV ÓRA: / ÉRTÉKE ÉPPEN ENNYI.” (146, nagybetűkkel az eredetiben.)

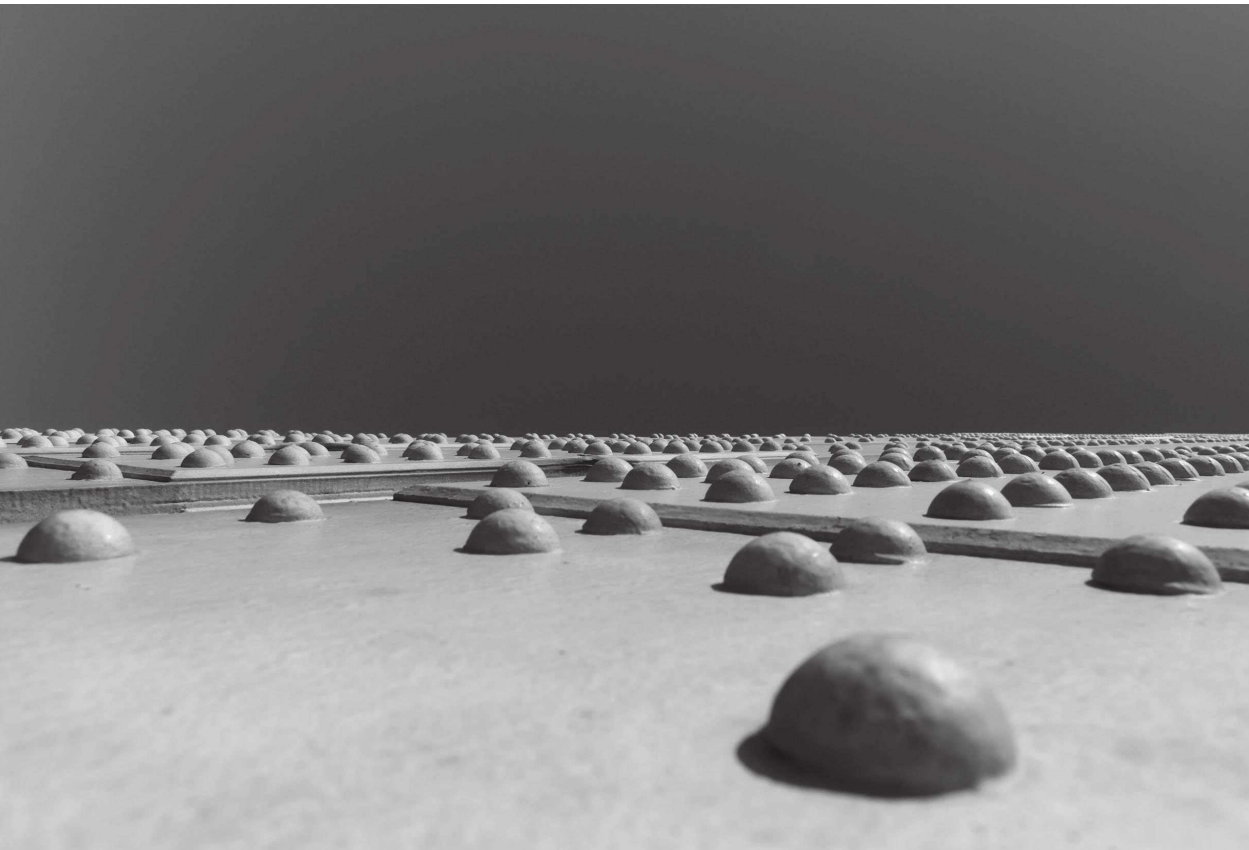
azaz végső soron nem elérhető. Ahogy Oidipusz megvakítja magát büntetésül, hogy ne lásson, és őt se lássák, úgy Jeremiás kivágja nyelvét, hogy ne mondhasson már semmit Debrecenben vagy az országgyűlésben.³² De ha cívisként nem élhet tovább, máshogy sem fog: Szörnyű Ottó lelövi. Ez után Szenczi Molnár Albert *XXV. zsoldára* hangzik el a 16. századi református szerző, Loys Bourgeois dallamára – hogy ki énekel, nem derül ki – a zuhogó eső hangja közepette.³³

Ám sem a zúduló árvíz, sem az eső, sem a mívés, szép szöveg nem ad valódi lezárást vagy megoldást a drámában megjelenő értékkonfliktusoknak; a Szenczi Molnár-szöveg végkicsengése, miszerint az Istenbe vetett hit és bizalom az egyetlen, ami az embernek biztonságot adhat, a *Jeremiás* kérdéseire a dráma után nem tűnik minden szempontból adekvát válasznak.³⁴ A dráma és a főhős célja, a város és Jeremiás kíméletlen prófétai szembenézése saját magával azonban abban az értelemben sikeres volt, hogy az út végére jóval többet tudnak magukról, mint előtte. A Térey-életmű leginkább pátosszal teli befejezésének ennek nyugtázása mellett az adja a tragikumát, hogy a megszerzett tudás ára a megsemmisülés.

32 A nyelvkivágás a középkorban és a kora újkorban Debrecenben nem volt ritka büntetés, például istenkáromlásért. Ld. pl. KONCZ Ákos, *Debreczen város régi büntető joga...*, 19., 90.

33 A zsoldár utolsó sora: „Mert benned bízom, Úr Isten” Az *ember tragédiája* utolsó sorát idézi. A *Jeremiás* Madách-vonatkozásait kimerítően elemzi JÁKFAI Magdolna, „A semmihez képest...”

34 Az eső mint transzcendens lezáró dramaturgiai eszköz nem áll egyedül Téreynél: az *Asztalízene* végén a hó kezd esni, A *Legkisebb Jégkorszak* zárlatában pedig „lezúdul / Az isteni őszi eső”

HÍDFŐ, FOTÓ, 100x150 cm, 2023

TÓTH KINGA

ANNAMÁRIA ÉNEKEL

„ne cső légy, hanem kehely”

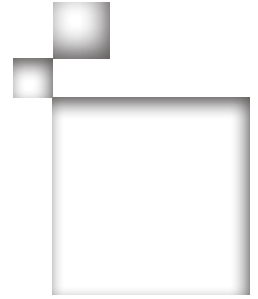
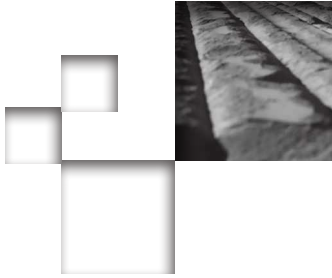
Bernhard von Clairvaux: Gefüllte Schale der Liebe

*tartsd meg ami találkozik
ami a serpenyőaljadban ragad
toll vagy az a megcsomósodott
de pumpáló békétlenség láncsal
összekötve a kelyhek engedd*

libikókázzunk

áteresztesz növénylélegzel
borostyánok nőnek köréd
házfal leszel vakolatodba
gyökeret hajtatsz engeded
a sokidős bőrbe a másikat

kelet felé reggel aztán
nyugatnak fordulni hajlik
a boka a cserépben a gyökér
feltúrja az alapkövet
nedves cementkenyér

mersz-e velem a víz alatt
visszatartani hetven napig
amíg bebugyolálódok amíg
megjavulnak a szerveim
megszárad a vesém a hasam
míg földet ültetnek belém
és bentről kivirágzom
ne vedd addig a levegőt nekem
várjunk

a váró hiánytér hátrafelé csekkolunk
a műanyag padlónégyzetek hangtalanok
a reptér a szenteké lett itt csendesedj
hiányozz üres kapuknál
eltűnt emberbeszédben

párlépéseink elnyeli a műanyag
padló most bmondják a késést
visszaadjuk az eget legyen az is tiszta
nem vontatnak nem szaladnak
kieresztünk ahogy felszabadul
az égbolt újra hatalmas lesz
tőlünk lélegzik fel a föld ahogy
elfogyunk ma még várókban
felhők vattacukorajándék
megtöltött termekben
bámuljuk hogy fut az út
az égig

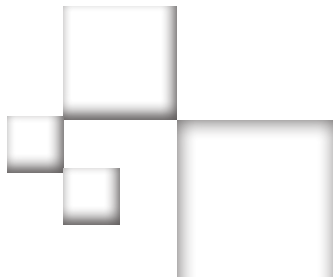

felemelkedünk

mint a szőlőindák tekergek
tekergünk a közös beszédben
át mersz-e menni hozzám a
másik sziklán lengetem a
biztonságost a kapaszkodót
eresszünk együtt gyökeret
a parton engedjük a fonalon
(egymásba) levelet

behúzzuk lábaink könnyebbek
vagyunk a legkisebb madárnál
a vízből a nap felé hasunkban
melegedő tojások

*a tojást a vájatba fát ültess rá
ágain vándormadarak fészkeljenek
szárán borostyán nőjön levelek
tekeregjenek jobbra balra két
serpenyőben a toll meg a szív
megkönnyebbüljenek*

RÓMA, ÚJRAHASZNOSÍTÁS

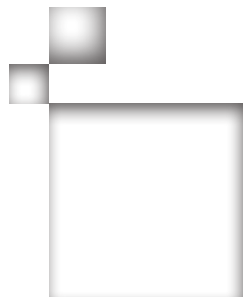
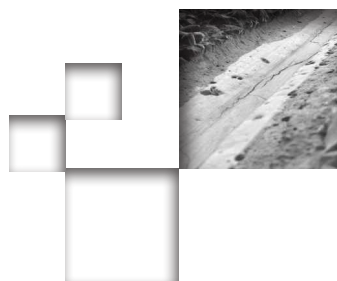
MUNKANAPLÓ 2.

A Szent István Házzal, azaz a Casa di Santo Stefanóval határos egyik utcán, a zarándokszállás közelében lévő buszmegállóban szertelen figurákkal találkozom. Várakoztam ott húsz percet, előtte azonban semennyit, és azt hiszem, többé erre a környékre nem fogok visszajutni. Börcuccokba bújt dominával találkoztam, s perzsaszőnyegből varrt papucsban tébláboló öreg úrral, aki néhány méterenként újra és újra lehugyozza a járda nélküli út szélét jelentő kerítésen áthajló bokorágakat, miközben tutul; láttam korosabb szépasszonyt, akinek a hajából szőkére festett kócból font rojtok lógnak elő, és törpét, akinek, ha felkapaszkodik a kerékvetőre vagy az útszélre vetett bárszékere, mintát jelent Rodin *Gondolkodójának* póza. A mentális problémákkal küzdőket kezelő intézet bejáró betegei többnyire a Magyarországról érkezett s itt szállásra lelt zarándokokkal együtt utaznak a városközpontba.

Amióta létrejött a környék, nélkülem létezett. Miután menetrend szerint érkezett a 870-es busz, s a viselkedési problémákkal küzdők nyomában fölszálltam magam is rá, a tájék nélkülem marad. A vidék sajátosságának ezt kell tekinteni, hogy én nem vagyok belérva, s rám jellemzően mondható, hogy e húsz percet kivéve nincs bennem jelen a Via del Casaleto és környéke. Nem tudom, meddig fog létezni ez a városnegyed, Róma, Olaszország, Európa vagy a Föld, de azt igen, hogy a városrész nem kevesebb, mint százéves, Róma városa 2776 esztendő, Olaszország 1861-es létrejötte óta 161 év telt el, Európa korát a földtudósok a Balti-ősmasszívum kialakulásához kötik, azaz 2,5 milliárd éves, míg a Föld pedig mintegy 4,5 milliárd éves, és volt néhány perc, amikor együtt voltunk. De nyugodtan állíthatom, hogy az ittlétem mennyisége észrevehetetlen ebben a buszmegállóban. Nem több hat mondatnál.

Az egykori külföldiek negyedében, a valaha kézműveseké volt Campo Marzión a keskeny Via Margutta idővel – 1953-tól, hogy elkészült a *Római vakáció* – a művészek, mára az emlékezet és a művészetből élők utcájává vált. Giulietta Masina és Federico Fellini, Amerigo Tot itt élt, a sor hosszan folytatható. Annyiféle ember a Via Margutta-i, hogy őket nem is lehet másnak, csakis tömegnek érzékeltetni.

Az utcát, amelyet portrékat készítő kézművesek, márványfaragók, kovácsok alapítottak, flamand és a német művészek népesítették aztán be, s itt dolgoztak a 20. század ele-

jén azok szobrászok is, akik 1902 év után (1912-ig) egy-egy éves ösztöndíjjal az amúgy Piazza Girolamo Fabrizión álló Római Magyar Történelmi Intézetben (a Római Magyar Akadémia előintézetében) tartózkodhattak. Hetven éve művészeti fesztivált rendeznek az utcaiak, s olykor marad utána néhány megkapó, nem a turistaszemek számára készített alkotás. E világ inkább a zsbivásaré, s nem a nemes galériákra kacsintgató kiállítási tereké.

A Fontana delle Arti után nem sokkal a kirakatba helyezett Mimmo Rotella-dekollázs eleven alkotás. Rotella 1953-ban fedezi magának föl a plakáthatást és -tépést mint művészeti eljárást. Amit dekolláznak nevez, azt először Rómában állította ki, 1955-ben. Hihető, hogy római helyszínen találta meg ezt a látás- és alkotásmódot, amely egyszerre eredeti és lusta.

A kis mű a korai időszakában készült, nem több, mint egyetlen plakáthelyről leválasztott, kéttenyérenyi, többrétegű papírcetli. A rétegeken sem ábrák, sem betűk nincsenek, a kép a hosszú felszakításoktól izgatott színfoltok-színcsíkok együttese. A természetes környezetéből kiszakított, megviselt, sorsa emlékeit magán tartó mű méltósággal viseli a hulladékműlat. Saját erejéből emelkedett a nemes tárgyak közé, nincs rajta a művész kéznyoma.

A manierizmus a látszatok szenvedélyes teremtésével jellemezhető. Templomok, terek, palotasorok, városnegyedek, sőt, újjászervezett városok keletkeznek a barokk stíl kezdetén, köztük olyan jelentősek, mint a vatikáni Szent Péter-székesegyház, s annak megépülése után a Szent Péter tér. A tépelt plakátok legtöbbször, amelyeknek nem pusztán a papírja, az anyag állaga és színe a jellemzője, hanem a rajta lévő nyomat, amely többnyire kép, manierista mű. Úgy harsognak, mintha jó svádájú, de elbaszott hangú énekesek lennének Claudio Monteverdi operájában.

William Kentridge 2016. április 21-én bemutatott folyó menti árnyékmenete címének, a *Triumphs and Laments*nek tulajdonítom a római plakátok feliratvilágának az átalakulását, bár nyilván tévesen, de oly jó azt hinni, hogy akaratom és nézetem szerint befolyásolható a világ menete.

Az újabb római plakátokon rövid, érdekes megnevezések irányítják a figyelmet vissza a rajtuk szereplő ábrákra. Valójában a magára néző tükörrel van dolgunk: a plakát betű-kép mintázata, színezete megragadja a tekintetet, a legnagyobb betűkből összeálló felirat előzetes értelmet ad a látványnak, amely elmésen visszafordítja a figyelmet a kép részleteire, illetve a szöveg részleteinek felfedezésére. S mire mindezt a procedúrát elvégzed, már továbbhaladt

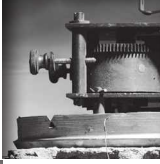

veled az autóbusz, autódban ülve elsuhantál az óriásplakát mellett, de tudhatod, néhány száz méter után ismét megjelenik a plakát, más környezetben ugyan, de az ismertség és otthonosság ígéretének felületi ragyogásával.

Bernini 1658 és 1667 között készítette el a vatikáni bazilika előtti összetett alakú (egy trapézból és egy ellipsziszből álló) teret. Urbanisztikai csúcstermék a műve, amelyet áthat a barokk kedvelte szimbolizmus. A tér tengelyének a közepén emelkedik az Egyiptomból hozott vatikáni obelisztk. Ezt az obeliszket – miként maga a székesegyház is – készen kapta, s ezzel egyszerre indokolta és szorgalmazta a tér kialakítását és a korábban készült székesegyház látványossá alakítását s ezzel történő értékelését. Az obelisztk akkor került a mai helyére, amikor Carlo Maderno tervei szerint, hét év alatt, hosszát megnövelve s új homlokzatot kialakítva, jelentősen átalakították a templomot. Maderno munkatársa, Giovanni Fontana állította fel az obeliszket, amely a közeli, egykori Néro cirkusza mellől lett átszállítva, annak a reményében, hogy egy majdan megépítendő Piazza di S. Pietro centrumában álljon. A Bernini tervezte és kivitelezte tér zárt volt, a mai, az Angyalvár felől hozzá vezető széles, egyenes és hosszú utcát csak a huszadik század első felével alakították ki, hogy lebontották a zsúfolt és korszerűtlen városnegyedet.

Igyekszem az építmény kialakításából kideríteni, hogy milyen okfejtés segíthette elég bátornak mutatkozni a régészeket, múzeumi szakembereket és ipartörténészeket, amikor úgy döntöttek, hogy a használaton kívüli, amúgy ipari környezetben lévő villanygenerátor-üzemet átengedik az antik szobrok kiállítóhelyéül. A Museo Montemartinit a protestánsok temetőjéhez és egy síremlékéül szolgáló piramishoz közel alakították ki, kibebezett hűtőtorony, éjszaka olasz nemzeti színekkel megvilágított traverzek alatt, ahol az odavezető út felüljáróin a Hamással együttérzést hírelő plakátokba senki sem mer beletépni. Megtépett plakátok és érintetlen Hamász-plakátok borítják tehát a múzeumhoz vezető út két oldalának házfalait.

A múzeumépület irdatlan méretű csarnokokból áll, amelyek az áramfejlesztők, a kazánok és a belek alagútjára emlékeztető csőrendszerek számára voltak megfelelő méretűek. Szépek, avítasak, természetes és komorak a vaseszközök, szerszámok, alkatrészek és gépek, önmagában is érdekes az együttesük, akárcsak egy téglavető kéménye vagy az alján hűtő-

víznek medencét adó söréttorony. Az antik istenek valamennyije igazat ad, amikor állítom, a görög és római szobortöredékek, amelyek a Diocletianus termáiban kialakított szélesvásznú térben nem fértek már el, itt a lehető legjobb szerephez jutottak. Tizenkilencedik századi környezetben kétezer éves faragott szobrok, oszlopok, síremlékek töredékei, ókori mozaikpadló az ipari keramitpadlaton, zavartalanul megférnek egymással. Oly magától értetődő Rómában ez az eklektika, mint a piacok gyümölcskínálata, ahol a szicíliai mandarin mellett marokkói narancs, közép-amerikai avokádó és dél-ázsiai durián mellé kerül a chilei fekete szemű cse-resznye. S a római kofa mögött vietnami a zöldségmosó és etiópai a vízfordó fiú.

Thészeusz hajóját, ahogyan romlik, darabról darabra kicserélik, míg nem az eredeti részekből semmi nem marad benne. A régit vagy az újat tartjuk a hős hajójának? A kérdésre a filozófusok szerint négy helyes válasz adható.

Az izgalmas kérdést nem a Thészeusz hajója-probléma megoldási lehetősége veti fel, hanem az, hogy a megoldáshoz vezető okfejtések milyen gondolkodási sajátosságok mellett körvonalazódnak. Milyen segédtelemek vagy segédegyenesek szükségesek, amikor az önazonosság mibenlétének megítélése a feladat.

A különböző korok mennyiben látnak azonosan, illetve eltérően?

Mennyiben marad meg Róma antiknak, középkorinak és a többi időszaknak? Mennyiben régi és mennyiben új? Miben testesül meg mindez? Azonos-e a különböző korok városa?

Mitől antik az, ami már középkori? S mitől újkori, amit a reneszánsz alkot? Netán mindez attól van, hogy azonos módon változik?

Végső soron ez vetődik fel a szentség tovább származtatásakor is. A vértanúk és szentek halála után a maradványaik mennyiben és mekkora részben közvetítik tovább az isteniséget? Egyben szükséges megőrizni a földi romot vagy részekre osztva különböző helyekre eljuttatni, hogy Isten akaratát beteljesítő vértanúdarabok – szív, gége, ujjperc, térdkalács, vérrög – képviseljék és közvetítsék Istent?

A kereszténység, Róma példázza, darabokra szeli s hordozható ereklyékben őrzi a szentjeit.

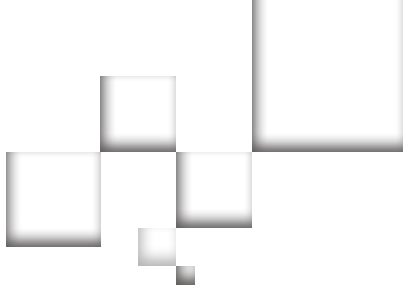
Ami választ igaznak választunk, azt felleljük majd a történetünkben, a városunk történetében, a mindennapi cselekvéseinkben, az elbeszéléseink módjában, és természetesen azokban a kommunikációs eljárásokban is, melyek felhasználják a plakátokat. Illetve amelyek lemondanak a plakátmaradványokról.

Miképpen a törött oszlopokat, tűzfalból kilógó törött márványkonzolokat, kapuba szemöldökfának befalazott oszlopokat, redőnyel ellátott ókori ablakokat, állandó városi elemeknek tekinthetjük a koldusokat is. Kolduló gyerekekkel már nem találkozni, annál inkább fiatal felnőttekkel s kevésbé meglett korúakkal, úgy a belvárosban, mint a külvárosi templomok környékén. A koldusok elkülönülnek a homelesssektől, ők kevesebben vannak. A fiatalabbak kutyával, kutyafalkákkal kéregetnek valamelyik hűsebb fal tövében, ha pedig hideg van, akkor azokon a rácsokon, amely alatt az épületek fűtőrendszerének kivezető nyílása ontja a meleg levegőt. Az idősebbek a nevesebb templomokhoz kötődnek, ahogyan Jeruzsálemben a gyorsétkezdékhez. Az összes vagyoni nejlonszakban, azon ülnek, hevernek, alszanak, abból kotorják elő a szükséges holmikat, esőkabátot, pokrócot, kalapot, mikor mit. A Via Giulia Angyalvárhoz közelebbi végén velem közel egykorú férfi üldögéli el a napokat, nem figyel se a járókelőket, se a velük tartó állatokat, nem szólít meg senkit. Előtte műanyag tányér, habár többféle ételmaradék nyoma szennyezi, két-három érme hever benne. Tegnap reggel, amikor zivatar végén siettem, hogy elérjem az autóbust, indultam megnézni Caravaggio Máté evangélista-festményciklusát a francia templomban, a tálka telve volt vízzel. A tulajdonosa vetkőzött, deréktól lefele csupasz volt, az ingét pedig éppen a fején húzta át. A teste sokkal fiatalabbnak tűnt a várhatónál, arcához viszonyítva legalább tizenöt évvel.

A begynehezékű csirke példa arra, hogy antropomorfizáció nélküli a tökéletes állatszobor. A hellenista kisállatplasztikák között jelentős helyet foglaltak el a libák, hattyúk, ökrök, szamarak, kecskék és foglyok, amelyek legyenek bronzból, márványból, gránitból, mutatják, miféle szempont irányíthatta a szobrászt, ha a jószág karakterét akarta megjeleníteni. A térbeli alkotások inkább képviselik ezt az emberi nézőpontot, mint a mozaikok, amelyek a ház körül előforduló élőlényeket csakis organikus kellékeknek találok.

S a múzeumokban, ha kutyát látok, mindenkor eszembe jut a pompeji jószág maradványa. A pompeji kutyatetem egyik készítője a forró vulkáni hamu, hiszen az őrizte meg a végső kínszenvedés formáját. A hamu, az eb tekeredő-vonagló formáját rögzítve elégette a beléje kerülő állatot, s az élőlény után néhány gramm por maradt. Az üreget gipszszel feltöltve nyerte vissza a jószág utánzatát a másik alkotó, a régész.

Abban a Balatonalmádiban hegyre futó lépcsőben, amelyet mákgubók és bogarak díszítenek, s melyet éppen emberek népesítenek be, két másik városban lévő, nagyobb híru lépcső is fölsejlik.

Alföldi lévén csak felnőttkorom kezdetén ismertem meg a lépcsőket. Debrecenben és Szege- den, ahol a tanulmányaimat végeztem, a lépcsők sosem voltak hosszabbak nyolc-tíz grádicsnál. Egyetlen lélegzettel fel lehet rajtuk jutni, s az emberfia máris ott áll a múzeum kapujában, az SZTK bejáratánál, a templom előtt vagy a pályaudvar indulási oldalának peronján.

A lépcsők igazi természetét Veszprémben értettem meg. S kicsivel később felfedeztem a mediterrán világét is. A geológiai és az építészeti szintkülönbségek közti átjárás sokféleségéről idővel egyre többet tudok mesélni.

Veszprémet, sokszor ráébredtem erre, joggal nevezik a lépcsők városának. A veszprémi Szent Mihály-főszékesegyház és a Nagypréposti palota közötti szűkületben régen egy kapu állt. Innen indult a várat a Benedek-heggyel összekötő átjáró, Kiskapu lépcső a neve. A lépcsősor a Benedek-hegynél kettéválik, nyugati és keleti ágra. A nyugati ág visz a Patak tér mögötti Séd-hídig, ott, ahol az Eszterházy Antal utca sarkán található Csikász Imre szobrász szülőháza. Ez a lépcső a végpontjai között a legnagyobb szintkülönbségű s a leghosszabb veszprémi lépcső.

Ezen sokszor leereszkedtem a várból, ha a Séd-völgyben volt dolgom. Ez a lépcső mélyebbre, de ha tetszik, magasabbra visz minden más veszprémi lépcsőnél. Ma 100 lépcsőfokú, de a közel- múltbeli átépítésekor, sajnálatomra, eltűnt belőle legalább öt lépcsőfok. Aki valóban veszprémi, az tudja, hogy a Karoling eredetű vár megépülte után csak a Kiskapu lépcsőn lehetett oda bejutni s onnan kijutni. Így tehát, aki azt használja, mintegy a múlt útján emelkedik fel a Szentháromság térre, s onnan tovább, a Világvégre, hogy alápillantson a mélységbe.

A római Spanyol lépcső 135 lépcsőfokból és egy kőperemből áll, s mind a Pincio-dombra felvezető monumentális építmény, mind a története eléggé díszes. Egykor a lépcsőalj előtti tér spanyol fennhatóság alatt állt, a tetején álló templom és kolostor, bár a pápai állam területén épültek, francia védnökséget élveztek. A spanyolok a külföldit, ha engedély nélkül lófrált a terükön, besorozhatták a hadseregükbe, s a pápai államból elmenekülőknek menedéjogot adtak. Eltérő világok közti átjárást biztosított ez a lépcső, mind a város lakóinak életében, mind szimbolikusan.

A lépcsősor a kezdetén három grádicsorból áll, de aztán egy teraszon összetorkolódnak: ott a terecskét csak két oldalról lehet elkerülni. A két út aztán összefonódik, s szűk, központi lépcsővé válva fölfelé vezet mindaddig, amíg a felső teraszon ismét kettéválhat.

E hullámzó térhatású Spanyol lépcső környékén művészek és az ő létformájukhoz tartozó népségek laktak, akik aszimmetriás, teátrális, olykor nagyoperás életéhez illett ez a nagyra növesztett, barokk kerti lépcsőzet. A Piazza di Spagnát az észak-déli futású Via del Babuino ke-

resztezi, ebből nyílik a Via Margutta, amelynek művészkaszárnyájában volt a mi Csikász Imrénk műterme. Csikász 1911-ben egy évet töltött Rómában, a Római Magyar Történeti Intézet állami ösztöndíjasaként, s mind az *Ülő lány* (1911), mind a *Fiatal lány* (1912) szobrát egy lépcső környéki prostituáltról mintázta. Csikász Imre e két gyönyörű szobra révén emelkedett a jelentős magyar szobrászok közé.

A lépcsőt, mert így hozta a sors, csak alulról felfelé jártam be mindeddig. Mert ha fenn voltam, a Santissima Trinità dei Monti előtt, akkor mindig elindultam azon az úton, amelynek egyik kanyarjában, a domboldal magasából tömegek bámulják a sürgő-forgó várost, a nyüzsgő Piazza del Popolót, s távolban a vatikáni épületeket, az álomszínt váltó hegyoldalt.

Ahelyett, hogy leereszkedtem volna a Spanyol lépcsőn, azt a kilátóhelyet, a kocsikorzó egyik megállóhelyét kerestem fel mindig, ahol Ady megtalálja a *Nyárdélutáni hold Rómában* versének témáját. Amelyet aztán a Via Veneto-beli fogadójának szobájában írt, Elek Artúrtól tudjuk, nehezen. Mégpedig 1911 júniusának elején. Tehát akkor, amikor Csikász Imre, valahol a Via Margutta művészkaszárnya műtermében a modell alapján éppen a szobrai mintázta.

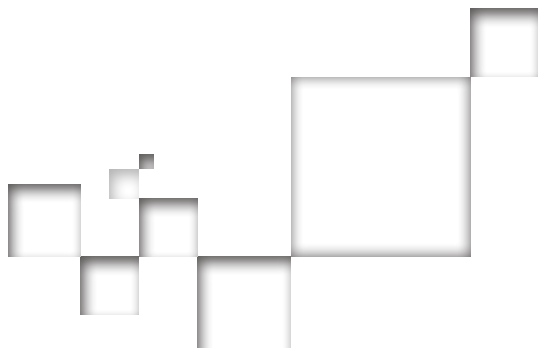
Megjegyzem, 2019 óta tilos a Spanyol lépcsőn leülni.

Azt remélem, hogy Csikász Imrét, amikor megtervezte a balatonalmádi házát, amelyben tanulmányai és utazásai közben szívesen tartózkodott, nem pusztán a hegyoldal, a hegyoldalról feltáruuló tó látványa vonzhatta, hanem az is, hogy lépcső vezet el mellette.

A Csikász Imre lépcső a Dózsa György úttól a Töltés útig 105 fokból, ha a Töltés út fölé vivő részt is nézzük, 135 fokból áll. Ez az, amely a különböző alsó világokat összeköti a különböző felső világokkal.

Nem találok véletlennek, hogy a rövid út grádicsainak száma annyi, s mindig is közel annyi volt, mint a veszprémi Csikász-ház és a vár szintjét összekötő Kiskapu lépcsőé. És hogy a hosszú út lépcsőfokainak száma azonos a római Spanyol lépcső fokainak számával.

A Csikász lépcső egypár évre, mindaddig, amíg le nem koptatja a festéket az időjárás és a járókelők cipőtalpa, a szolnoki FESS Kompania alkalmazott művével egészül ki. A mákgubók között a balatoni Riviéra védett rovarjai közül néhány látható, köztük a szőlőkárosítónak hitt nagyfejű csajkó és a sokféle futóbogár, amelyet futrinkaként inkább ismernek.

A Flaminio negyed egykori katonai laktanyája helyén épült meg és néhány éve nyitott a 21. századi művészetek múzeuma. Neve, amilyen dísztelen, olyan szellemes: MAXXI. Pillanatnyilag két épületből áll, és a köztük kialakított, a méretes szobrokat is befogadni képes térből.

A múzeum két gyűjteménnyel rendelkezik, az egyik képzőművészeti, a másik építészeti, jelezve a szemléletet, amelyet a kiállításai képviselnek. Az art és az architektúra összetartozását az építmény struktúrája, tereinek kapcsolata, térhasználata és a kiállítások rendezése hangsúlyozza: anyaghasználatban, fluid térképzésben, látvánnyal, hangokkal, jelhasználatokkal. A bemutatott művek csoportjai és az egyedi alkotások millió szállal kötődnek össze, s a kurátorok az összefüggéseket hangsúlyozzák. Ugyan a három szinttel térben elkülönül az éppen bemutatott képzőművészeti, építészeti és fotóanyag, de az összefüggésük kétségtelen. Mindegyik kollektív, s több jellegzetes kortárs alkotót helyez be egy-egy értelmezést nyújtó közösségbe, a látható munkák nem a megszokott múzeumi szcenárióban jelennek meg, hanem a sajtóságuk hangsúlyaira reflektáló elrendezésben. Az egyik-másik blokkba be-beszűrődnek társművészeti alkotások, az építészeti kollekcióba festmények, szobrok, a fényképészetibe építészeti, hanghatásokkal élő mobilszobrászati alkotások, a képzőművészetibe a performance-ok révén színháziak, installációk által építészeti is találhatóak. A sokféleség békés. Nincs egy mű sem, ami a többség miatt sérülne, éppen ellenkezőleg, kiteljesedik.

Azokba a csarnokokba, ahol a hamarosan nyíló kiállítások épülnek, nem csak lehet, de be is kell pillantani, hozzátartoznak az épületben képviselt műszemlélethez.

A földszinten található, látogatókat fogadó képzőművészeti anyag bevezető az építészetihez, s a felső szinten található, befejező fényképművek visszacsatolást jelentenek mindkettőjükhez. Túl a tematikán, azzal, hogy mindhárom a városi életmódhoz, a csoportképzési eljárásokhoz, az individuum eltömegesüléséhez, a közösségek rendeződési formáihoz s mindezek téri és képi megvalósításához, illetve művészi megjelenítődéséhez kötődik – ezek lennének azok az újabb szempontok, amelyeket hangsúlyoz a tárlatrendezők serege. Hogy hogyan is? Mert bizony lehet puritánul és vészjósló szofisztikáltsággal is válaszolni e kérdésre – egyszerűbb művésznevekkel jelölni a művészettörténések kedvelte irányt. A görög tradícióhoz kötődő, az arte povera mozgalom mestere Janis Kounellis, az egyszerűbb jeleket és anyagokat ugyancsak kedvelő, az összetett brit-indiai mixtúrát megjeleníteni képes Anish Kapoor. Azontúl Gerhard Richter. Mario Merz. Olyanok mind, akik az

ember teremtette mesterséges (művészeti) világot ütköztetik az evolúció eredményeként létrejött s folytonosan újjáteremtődő, az embert is magába foglaló organikus világgal.

A megistenült Hadrianus temploma a Pantheon és a Via Lata között található, közel Marcus Aurelius colonnájához. A Hadrianeumból a megmaradt tárgyi emlékek között a legimpozánsabb az ötven római láb (14,8 méter) magas proconnesosi szürke márványból faragott, korinthoszi oszlopfős, magas lábazaton álló tizenhárom oszlop. A templomot korábban Basilica Neptuniként azonosították, úgyhogy volt egy időszak, amikor a 145-ben Antonius Pius császár által felavatott, megistenült előd tiszteletére készült templomot a tenger istene szentélyeként tartották számon, mondhatni, egy időre Hadrianust víz alá nyomták.

A közeli kis síkatorban, az oszlop tere előtt pompás információs tábla mutatja be a belvárosban élő gyakori madarakat. Szakszerű leírással, képekkel. Boldogan veszem tudomásul, hogy a rondone (*Apus apus*), azaz a sarlósfecske, a gabbiano reale (*Larus michahellis*), a sárgalábú sirály és a piccione (*Colomba livia var. domestica*), a városban élő, házasodó parlagi galamb mellett a leggyakoribb a gheppio (*Falco tinnunculus*), azaz a vörös vércse.

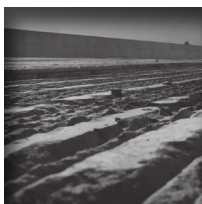
Hirtelenjében Ady egyetlen római versének egyik sora jut eszembe: a *Nyárdélutáni hold Rómában* első négy sora szerint *Sanditva száll Rómára / Fecske-raj-követséggel / Vigyorog vigan széjjel / Nyárdélutáni Hold*. Gyanítom, Ady nem fecskéket látott a kupolák fölött vitorlázni, hanem sarlósfecskéket. Amelyeknek semmi rokoni közük nincs a fecskékhez.

Aztán az, hogy Murteren ugyancsak élnek vércsék, ráadásul sokan.

Harmadsorban, hogy többek között nem jelzi a tábla se a szürke varjút, se a Nagy Sándor-papagájt, se a verebet, se a kormoránt – amelyeket reggelente elsőként látok meg, ha kipillantok a teverei platánokra.

A sok Romulus egyike az, akinek a síremléke a Via Appia Antica elején magasodik. Ugyan a hozzá közeli Cecilia Metella-síremlék háborítatlanabb, azáltal, hogy a faragott kövek inkább elborítják, a 309-ben elhalt császári fiú téglaeépítésű, ámde a Metella- emlékmű méretével majdnem megegyező funerális emlékműve rómaibb. A kiegészítő téglavörös barnája lenne az oka? A lecsupaszítottasága? Mivel a kupolaszerkezete megegyező a Pantheon kupolaszerkezetével, és emiatt beavatottabb a szemem számára?

Ha ugyanazon az úton rövid időn belül végigmegy többször, iránta hol kioltódik az érdeklődés, hol fellángol. Bármerre is járok a Trasteverén, s ha volt időm, mindig belegyalogoltam magamat az utcáiba, átgyalogolok a nagyobbik részén, egyre hevesebb az érdeklődésem, olyan

ismeretekhez biztosít hozzáférést, amelyeket nem érzek haszontalanoknak. Ezeknek az utcáknak mindenkor naprakész az elhasználtsága. Van jelen idejük és minden másuk ennek alárendeltje. S ezt nagyrészt a percenként át- és átíródó plakátok biztosítják.

Megy előttem egy úr, valódi, még a cipője is ragyog. Kuttyát sétáltat, de lehet, őt sétáltatja a kutya. S hogy az eb a járda közepére szarik, nem izgatja. Békével megáll a szükségét végző jószág mellett, akadályt képez a járókelőknek, akik tisztelettel ki is kerülnek őket, s védelmet nyújt a dolgát nehézkesen befejező kutyának. Aztán a falhoz lép, keres egy feltéphető plakátot, leszakít belőle egy darabot, és lapátként azzal emeli fel az ürülékét. A feltépett tabló részében semmi kis részlet látszik, néhány évvel korábbról való.

Két éve a Navona tér és a Tevere között hirtelen felkapott negyedben, amely ugyanolyan turistaáradattal rendelkezik immár, mint a Trastevere, egy kisvendéglőt alkalmasnak találtam ahhoz, hogy beüljek és a római konyha ételei közül válasszak vacsorát. Mert beláttam a konyhájába, s az takarosnak tűnt. Trippát akartam enni, Lénárd Sándor *Római konyhája* alapján. Pacalt. Volt, rendeltem, ízes is, de mint Rómában bármelyik vendéglőben az étel, kevés.

A római vendégfogás részben az amúgy kicsinél is kisebb belső tér utcai megnagyobbításával történik. Az érdeklődést felkeltendő, az ablakokban közszemlére tesznek szorgoskodó asszonyokat, akik bemutatnak egy-két tésztakészítő munkafázist. Az én esetemben az ablakban a frissen gyúrt tésztát vágják éppen, és annak géppel készített lapjaiból sodortak különböző méretű és alakú falatokat. Kimérten, szakszerűen és szaporán készültek a kifőzésre váró téztafélék, amelyekbe olykor be-betúrt a pincér és maroknyit elvitt, hogy bedobja a lobogva forró vízbe. Aztán a nyitott ablakban autentikus olasz házi téztát gyúró s különböző formákra szaggató-alakító asszonnal szóba elegyedtem. Román állampolgár, székely, évek óta Rómában dolgozik, s a munkájával épp-úgy, mint a bérével, elégedett. Csak nem kedvelik, ha népviseletben jelenik meg.

A novemberi esőzés előnye, hogy könnyebben lehet a falakról és a fémlapokról lefejtetni a plakátokat. A leggazdagabb lelőhelyek a lungoteverék, a külvárosokba kivezető utak azon szakaszai, ahol a buszvonalak összefutnak, s emiatt nagy az átmenő forgalom. Azonban a forgalmas helyek plakátfelhozatala különbözik a belváros főútfajra kihelyezett hirdetményes pontoktól. Utóbbiak méretesebbek, agresszívebbek, többségében nagyított fényképekkel dolgozók, valamiféle luxus-kelléket hírelnek, és kevés szó olvasható rajtuk. A rakpartokra függesztettek, figyelem meg ki tudja, hányadjára, lassú nézést és ismétlést igényelnek.

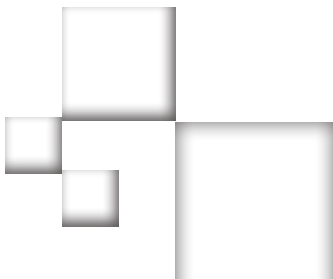
A harmadik, plakátoknak való élőhely a városba bevezető soksávos utak fölötti légtér. A giga-plakátok magasan vannak, sok száz méterről is észlelhetőek, s nemcsak a város jellemző épülete-

it, de magát az eget is eltakarják. Torlaszt építenek a szem elé, s ez irritáló vagy legalábbis enyhén kényelmetlen érzéseket kelt. Rémes, amikor a sűrűség másodpercekre elvesznek az égbolt felhőit bemutató plakát mögött, majd pedig előbukkannak. Valahogy olyanokká válnak, mint a Tiberisben mélyre bukó kárókatonaák, amelyek percekre képesek mélybe szállni, s az eltűnés helyétől távol kirobanni a vízfelszínre. Az eseményt darabokra szakadva látni persze nézőpont kérdése.

Amikor Róma néhány évszázad alatt keresztény várossá változott, a kereszténység saját normául elfogadta a rómaiak antiszemitizmusát. Miután a nyugati katolikusság a reneszánsz időszakában megosztódik, s a protestáns vallások ókeresztény normákhoz való visszatérése a Rómához kötődők számára botránykő lett, a pápai városban meghalt protestánsokat nem engedhetik katolikus temetőben elhantolni. A létrejövő hely az Il Cimitero Acattolico di Roma, s abban kezdetben főleg az itt elhunyt Európa-, és főleg a mediterráneumot járó angol és német származásúak nyugszanak, de aztán sok zsidó és muszlim és zoroasztriánus, buddhista, Konfucius-tant hívő s egyéb nem keresztény is ide temetkezik. Amit a vallásosság szempontjából sokfélenek találunk, katolikus nézőpontból egyetlen halmaznak mondott.

Az októberi articsóka feje hosszúkás, akár a fenyőtoboz. Nem oly tömött, kemény, de nagy, ha nem is akkora, mint a tavasszal gyakoribb gömb vagy lapított alakú carciofo-változatoké. Általában, mondják, ha a bimbót befedő tobozpikkelyszerű csészelevelek lilásak, inkább ne vegyük meg, mert rágós. Mivel a világoszöldtől a sötétliláig mindenféle articsóka kapható, ha eltérő időszakban is, nyilván ez valami évtizedekkel korábbi vélekedés maradványa. Télen a hosszúkásabbak és sötétebb színezetűek vásárolhatók, s ha már vásároljuk, akkor szárral tegyük, mert a bimbóhoz csatlakozó része ugyanolyan gyorsan elkészíthető, és aki kedveli a kesernyés, ízletes, mint a bimbó szíve.

Nem szeretnék megszabadulni mások Róma-tapasztalatától. Ez azt is jelenti, hogy azonosítani vagyok képes, mikor nézek Lénárd Sándor szemével, hogyan is vizslatom az építményeket Pogány Frigyes vagy Hajnóczy Gyula módján, s mikor Goetheként, Stendhalként, Ingeborg Bachmannként, Nemes Nagyként, a fügemézédes szavú Vas Istvánként, Lator Lászlóként és Pór Juditként, Tolnai Ottóként, Pilinszkyként, Szauerként, vagy hogy olyannal zárjam e felsorolást, akivel a sort kezdeni illett volna, Genthon Istvánként. Hogyan járom az utcákat Csikász Imreként, nézem a Teverét Szőnyi Zsuzsaként vagy Szörényi Laciként, milyen árnyalatúnak azonosítom a gettó zsidó cukrászdája fölötti emeletet tartó felírtos kötömböt Máraiként, avagy Várnagy

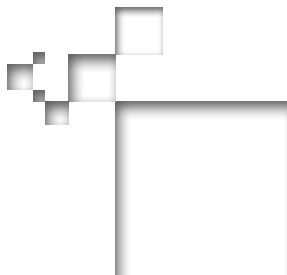
Ildikóként, Szabados Árpádként? A várost a segítségükkel ismertem fel, sajátítottam ki olyannak, hogy ne szégyelljem azért magamat, ha benne nincs semmi, amit én láttam meg először. Mert ugyan a millió emberi cipőtalp nyoma, ami a Campidoglión felvezető lépcsősoron ott maradt, nem látható, de tudott, hogy ott rejtőznek, még ha ettől a sok angyalhéjként fénylő járófelület nem lett se súlyosabb, se terjedelmesebb. A város őrzi a benne megfordultakat, meghatározatlan fondorlattal jelenvalókká teszi egyszerre azokat is, akik képesek voltak bármit is gondolni róla, és azokat is, akiknek az égvilágon semmi mondanódjuk nem volt róla. Róma mások impressziói szerint kíván jelen lenni, s ez az, ami a földkerekség összes többi metropoliszától megkülönbözteti. Ennek az oka az, hogy eléggé vén ahhoz, hogy megtehesse.

A várost illető kisáriám végére odaírom, amit az olvasó magától is észrevesz, hogy a megidézett Róma-szakértőim többsége magyar. De vajh másként önthető a latin nyelvbe a civitas, amely valamennyi várost jelentő főnév, mint a csakis Róma városára értendő urbs, mint a città az olaszba vagy a város a magyarba? És eltérő lesz a cittától a civita, a citu vagy a municipio? S az akár árnyalatnyi, akár hatalmas különbségre érzékeny-e a magyar fül és a többi négy érzékszerv?

Olykor, ha nem borús, a papagájok ricsaja ébreszt. Virradat után, ami ebben a hónapban hét után kezdődik, s nem hosszabb néhány percnél. A zöld tollú papagájok, ha nem perlekednek és nem bukdácsolnak a levegőben, majdhogynem észrevehetetlenek maradnak a platánlevelek között. A platánfák odvasak, azért kedvelik, mert odúikban költenek. Egy-egy platán, mert oly magasak, mint az a palota, amelynek a második emeletén juttattak nekem szobát, egy teljes kolóniát képes befogadni. Az ablakom alatti fa még datolyapálma-csemetét is nevel az ágelágazásban, annak levelein rendszeresen izeg-mozog egy madár.

Megtermett jószágok, s ha leszállnak a vízcsapok alatti tócsákhoz vagy a fenyőmagvakkal teleszórt avarra, esetlenül, szaggatottan mozognak. Negyven centi a testhosszuk, de ebből majd' harminc a farkuk. A hímeknek a nyakán színes örv látható, s a tojóknál némileg élénkebb zöldessárga a testüket fedő tollazat.

Nagy Sándor-papagáj a nevük, s mert fagymentes helyen szabadban is élnek, az éghajlatváltozással Európa déli részén is megjelentek, amúgy valaha csak Dél-Ázsiában él-

tek, Thaiföldtől és Vietnamtól Észak-Indiáig és Pakisztánig tartott az elterjedési területük. A közönséges nevüket Alexandertől származtatták nekik a rómaiak, akik a behozott egyedeket kalickában tartották, latinul beszélni tanították, s idővel rájöttek arra, ha nem nyújtanak elég nagy életteret neki, akkor a madár tollazata zilált, a farka könnyen károsodik, elveszti az otthonosságát. Csapatokat alkot, s az ismeretlen betolakodókat, legyenek kis vagy nagy testű madarak, rajban és lármásan támadja.

A papagájok között verebek és szürke varjak is röpködnek az ablakaim előtt, az utóbiak egyike olykor rátelepszik a bádopárkányra, bekukkant a nyitott ablakon át, a második emelet magasságában nem zavartatja magát. Ha az udvar kövezetén kószál s meglát, menten fölszáll és méltatlankodik.

Rómának sokféle hangja van, s mindegyik, ha már érzékeltté vált a megszólítása, a szólítottat utasítani fogja. Szelíden ugyan, hiszen a megszólíttóság nem feltétlenül kellemetlen, de határozottan vagy ellentmondást nem tűrve, kitartóan jelezve azt, hogy miféle is az a játéktér, ahol alkalmad lehet cselekvővé válni. Megfigyelő aligha maradhatsz.

A Via Giulián tüntetők vonulnak. Hangosak, mert ezáltal tűnhetnek döglesztőbbnek, mint amekkorák. A hangjuk magához vonzza a figyelmemet. Jó, ha ötvenen gyalognak, ritkás csoportokban, valami rigmust skandálnak. Mögöttük sok feltorlódott jármű, robogó főként, kisbuszok és városi elektromos személyautók. Már tegnap hallható volt, nehézkes lesz a közlekedés, itt és ott leáll a forgalom, de az okáról vagy nem illett beszélni, vagy nem tudták. A Euronews szerint a Hamász és Izrael közti háborús konfliktus ellen, de hogy palesztin zászlók lengenek, abból következik, hogy a palesztin nép melletti a demonstráció. A város iránti érdeklődésem átcsúszik a Tevere-partról a lakóhelynek kapott palota másik oldalára, a pápaneví utcára.

Éjjel éktelen zajra ébredtem. Kezdetben az utcáról, majd a rakpartról érkezett a zaj, úgy tűnt, motoros eszközökkel szórakoznak az éjjel alvók felriasztására. Az ablaktáblákat megnyitva kerestem magyarázatot a ricsajra, a szomszédos házak ablakaiból kibámulók is ezt teheték. Sárga mellényes köztisztasági alkalmazottak lombfúvókkal vonultak, maguk előtt kergetve a plátánleveleket. Aztán visszaalszom és aknaszedőkről álmodom.

Rómát, definíció szerint, tekinthetjük kollázsvárosnak, olyanak, amelyet minden időszak a maga látásmódja szerint alakít át. Akár úgy, hogy az elemeit, legyen az gladiátorviadatok színhelye, palota, templom vagy a Cloaca maxima, másként, sőt olykor nem annak, ami, hanem másnak értékeli, akár úgy, hogy a számára szükséges elemeket földúsítja, többnek tudja,

mint amely számosságban léteztek. A korszakok az érdekeik érvényesítése során nem pusztán a múlt értékeit derítik fel, állítják nyereségként elének. Veszteséglisták ugyanúgy készíthetők. Nem tudható, hogy az a lényeg, amit a Laokoón-szoborcsoport fehér márványteste megmutat, vagy az lett volna, ami lekopott róla, a földfestékekkel bemázolt, sárga-zöld-fekete és egyéb színű felülete, amely funkciója szerint a faragott világ valóságához való közelítését végezte egykor el. A színek nélkül vagy a színekkel együtt valószínűbb az analóg dolgok egymás mellé illesztése?

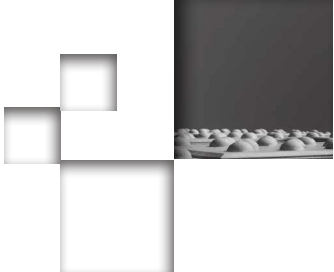
Ki kell-e a barokk templomból nyerni a reneszánsz vagy a gótikus vagy a román templomot? Az a jó, ha mint a Clemente-templom esetében lehetséges volt, az egymásra épült szintek mind-egyikében az hangsúlyozott, ami a készület korára jellemző.

Úgy döntöttem, hogy nem a Sant' Andrea della Valléba, hanem a S. Andreae Apostoli de Valléba nézek be, mivel látni szerettem volna azt, ami nincs. A kanonokok theatinus rendje számára készült, barokk elemekkel gazdagított reneszánsz templomban játszódik Giacomo Puccini *Toscájának* első felvonása. E templomba menekül, a családi kápolnába – Attavanti a neve – Angelotti, s bár ez a kápolna a szövegekönyv szerzőinek leleménye, az idegenvezetők az egyik kápolnát az opera helyszínéként mutogatják. A nagyotmondásokhoz tartozik, amikor belépek a templomba, zene szól, halkán, mondhatni a templom minden, de minden zugából sugározva, az építmény teljes teste az áriával együtt remeg, hiszen ezen a tethelyen a nyitástól zárásig ismétlődik a *Tosca* kórusra átdolgozott *Tè Deuma*. A templom személyzete, apácák, felügyelők mozdulatai beszédesek: jégbalettnek mondanám, ha nem találnám túlságosan sikamlósnak a véleményemet.

A szárnyaló mozdulatok retorizáltságának van római módja, és az minden római zugban megtapasztalható. A templomban, a klerikusok koreográfiájában és az azokat követő hívekében, akkor, amikor rápillant a belépőjegyre a múzeumi őr és kegyesen beengedi az ő turistáját az előtérbe, s ahogyan becsomagolja a kofa a szicíliai klementint a ropogós papírzacskóba. És ott a római módú gesztikuláció harsány nyoma a letépett plakátokon is.

A Trastevere labirintusában, ahol a hétköznapi cselekvések utcai tereit határoló málló falakon egymásra rétegződnek a graffitik, a papírnyomatok és a szenny, ott minden dolog, ha látható, szagolható, ízlelhető, hallható és fogható, gesztikulál.

A dolgoknak ilyenkor nincs meg az eredeti, a saját arcuk, se a kezük, olykor a lábfejük, azaz olyasmik, amelyek szükségesek. Csak annyi maradt azokból, ami a gesztikuláláshoz szükséges: minden egyebük hiányzik. Egykori kinézetüket elvesztik, egyszer csak átalakulnak. Mégpedig a környezetük segítségével, nevezzük azt emberi tömegnek, időjárásnak vagy nyomdafestékkel táplálkozó zuzmónak, vízszivárgásnak, rohadásnak.

A belvárosban plakátragasztó helyek és hirdetések nincsenek – hacsak nem a színházak, templomok és iskolák előterében, réges-régen kiszorultak a centrumból, átjöttek a folyó másik partjára, a bulinegyedekbe, a peremvárosokba, az autóbusszokkal és villamosokkal nehezen megközelíthető, bármily szempontból is, de territoriálisnak minősített helyekre. A belvároson túl nagy állításokat hírelő, túlzásokba eső szaggatásokat, roncsolásokat vetnek a bennfentes járókelők és ügybuzgó, a rongálásra szakosodott mozgalmárok a plakátcorpusokra, amint szokása az minden hivatásos műkedvelőnek. A trasteveri plakátok, bár helyesebb plakátmaradványokról szólni, a maguk módján folytatják a hatásgyakorlást.

Hogy a tökéletlenség is lehet forrása a szépségnek, arról a Róma-lakó magyaroknak van tapasztalatuk. Magam Lénárd Sándor feljegyzéseit bújva akkor ébredtem erre, amikor az Örök Városnak a környékén sem jártam, éppenséggel azért, mert azoknak a görög alkotásoknak a csudálatával voltam elfoglalva, amelyekért korábban a rómaiak is rajongtak, s amelyek eltulajdonításának nagy mesterei voltak. Görögország antik emlékhelyei után, éppen az onnan elorzott művek nyomában járva jutottam Rómába, ámbar juthattam volna Isztambulba vagy Párizsba, Londonba, New Yorkba is. De Róma közelebb helyezkedik el Magyarországhoz, s mindig van az ember életében egy olyan szakasz, amikor a világ közepe, vagyis a saját térképének a centruma a szülőházaja. Én ugyan nem ismerek olyan világtérképet, amely középpontja a Kárpát-medencét kitölteni igyekvő országom, s köréje rendeződik, ha nem is a világmindenség, de legalább a Föld valamennyi kontinense, ám ennek lehetőségét, amikor még a politikusokhoz hasonlóan omnipotens lénynek tudtam magamat, kamaszkoromban nem utasítottam el. Lénárd Sándor szakácskönyvében ezer egy tanújele van annak, hogy hulladékból, értéktelen melléktermékekből, maradványokból, csonkokból, nyesedékből miként lehet boldogságszerző vagy a mindennapok túléléséhez szükséges egyszerű és észszerű étkeket előállítani, azaz arról a mentalitásról, amely nem az elorzott, megszerzett, hanem a meglévő, mondhatni láb előtt heverő vagy láb alatt fekvő alig-javak ajánlatos felhasználását tartja célravezetőnek, amikor a vágy az emberi test és a hozzá kapcsolt ép elme állapotának megőrzése. Az új és újabb ételek előállítására ugyanazt az elvet követi, mint a kertészeté, építészeté, gyűjteményszervezésé, könyvtáré, azaz minden európai emberi hívságé: a maradékot bármilyen módon szükséges hasznosítani. Ez magyarázza az ittlétünk okát.

SENKIFÖLDJE I. FOTÓ, 100x150 cm, 2023

19:47

anyátlan heverek
az istenek lába előtt

a hajnal
mint akáclila véraláfutás
pihen combjaidon

tökéletes harmónia

bárányfehér füst száll a legelők fölött
ebbe kapaszkodsz

a koordináták egy ismeretlen kontinens
felé vezetnek
gyomrodban vadlovak dübörgő vágatása

felénk ezt nevezik valóságnak

19:36

artériámban
a lagúnák kiédesedett vize áramlik

letépett szárnyú pillangók
erőtlen sikolya vesz körül

átragyog rajtad a jóvátehetetlen hallgatás

neonzöld tekintet vár rád
a barlang végén lévő fényben

ezen is
csak támpontok a létezéshez

19 : 03

ott reszketek végig
a kiszáradt folyó medrénél

ezt is végül majd az előnyömbre fordítom
mint a gravitációt zuhanás közben

a szemeidhez beszélek
nem hozzád

rutinból tagadom le
a kényelem kezdeti jeleit

lesz-e még elég víz egy fulladáshoz

18 : 49

beleköltözök a szemhéjodon
tévedésből felperzselt búzamezőkbe

a partszakasz mentén ritkán változnak a napszakok

az égbolt zománcozott körvonala letagadhatatlan
a büntudat nyers díszlete

a medencecsont mélyedéseiben nem fognak keresni
mélyvörös pigmentek alkarodon

GAŽÍK VIKTÓRIA

SZÖKŐÁR

(SZÜRREALISTA ESETTANULMÁNY)

Magányos vonatutak és zajos asztaltársaságok. Összecsengő pezsgőspoharak, félig kiivott sörösdoboz. Mindenkinek szorítani a kezét, míg a bemon-dó bejelenti a következő állomást. Elengedni először egyedül a gyereked. Iskolapad alatt vizelettől kisárgult linóleum. Gyertyákat gyújtó utasok. Em-lékeznek a csíkos barna macskára, akit az előző vonat ütött el. Kölykötet indult szülni egy biztonságosabb helyre.

Levegőt! – mondta a kalauz, és gőzmozdonnyá változott.

A vizet úgy szereti legjobban, ha sós és egyenesen a szájába csurog.

Közép- és Kelet-Európa közt félúton
Egy kiskanálnyi szódadabikarbóna
Hozzáadásával növeszted magadban
Rég elveszett kápolnák rózsablakait.

Ahol elcsukódik egy vízcsap, a gyerekkor véget ér.

Sokat gondolkodom azokra, akik mint mennydörgés nélküli villám, voltak és el-tűntek.

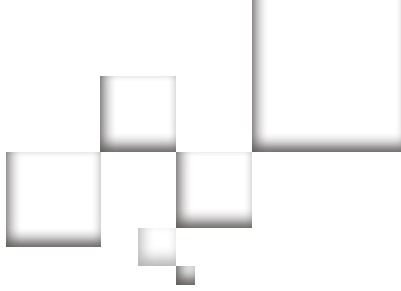

Feltétel nélkül csak az tud szeretni, kinek köldökzsinórját nem vágják el.

Rémálmaiban kezek veszik körül. Test nélküli kezek. Mindenhonnan jön-nek felé. Markolnak és tépnek. A szívét célozzák, de csak a mellét érik el. A jobbat. A nagyobbat. Összekuporodva, mozdulatlanul várja, hogy hetet

üssön az óra. A kezek eltűnnek. Egyedül marad, elnémul. Ajtók nyílnak. Ismerős arcokat lát. Régi osztálytársakat, egy Interpol által körözött bűnözőt, padon pletykáló öreg néniket. Egyre közelebb és közelebb jönnek. Fölé tornyosulnak, mutogatnak rá. Egy rosszindulatú rákos daganat. Egy elhunyt rokon.

Mezítláb.

A görcs a talajig húz.

Le a giliszták közé.

Előételnek humuszt esznek.

Főételként téged rántanak ki.

Őseiket balzsamozzák.

Unokáik szárnyait törik.

Macskakövek közé szorult segítségkérés.

Szómorzsákat csipegető galambok.

A Szent Márton-dóm sosem hallott harangja.

Aznap korábban ébredt a kelténél. Ötkor keltették a vizitre. Hét napot töltött a kórházban. Hogy a gyulladást megelőzzék, intravénásan adagolták a gyógyszert. Négy ágy volt a szobában. Az ablaktól a harmadik volt az övé. Vasárnap azt kérte, hozzanak neki otthonról húslevest. Tehetetlenségében a szoba sarkait számolta. Ez volt az első műtétje. Altatták.

Ropogós őszi falevelek.

Kopogó eső.

Mennydörgés.

Valaki megigazítja a kabátját.
Üveg nyílik.

Rágás és nyelés.
Tüsszentés.
Földre hulló papírnehezék.
Autódudálás.
Gyorsítás és lassítás.
Matatás.
Kattanás.
Zakatolás.

CS

CSE

CSEN

CSENGŐ

CSENGETNEK

NINCSENEK OTTHON

MAJID MÁSKOR

CSEND

CSEN

CSE

CS

A legyen mind azt hiszik, az asztalon hagyott ételt
nekik áldozták.

Oltárt épített az erdő közepén.
Ő, aki minden neszre felriad.
Éjszaka baglyok üldözték.
Nappal kullancsok hada.
A szarvasokat várta.
Oltárrombolás.

Mint családi örökség csörgedezik ereiben a szenny-
víz. Borostyánnal befutott házak. Zsákutcák. Meg-
repedt falak. Betontömbök. Kihullott tejfogak. Irtó-
zatos szembenézés. Sírra írt fakuló arany kapitális.

SENKIFÖLDJE II. FOTÓ, 100x150 cm, 2023

NÉMETH ZOLTÁN

HALLUCINÁCIÓK 4.

CSALÁDOM

Családunkban jelentős hagyománya van az öngyilkosságnak. Nem túlzás azt állítani, hogy generációkra visszamenőleg minden rokonom és felmenőm öngyilkos lett. Legutóbb a fiam végzett magával: egy teljes üveg tisztítószert (Domestos, 0,5 liter) ivott meg narancslével és rummal vegyítve. Iszonyú kínok között halt meg, órákig szenvedett. Mivel a felesége éjszakai műszakot vállalt Milánóban, már csak a kihűlt testre talált rá. A gyomor-mosás nem segített.

Ülök a dédszüleimtől örökölt lakásban. A nappaliban hosszú szekréynyor. Ebben az üveges, vitrines szekrényben őrizzük azokat a tárgyakat, amelyek az önként vállalt halál eszközeivé váltak. Egy recés, éles kés, barnás foltokkal. Egy vastag kötél tengerészcsomóval. Három doboz altató. Zsilettpenge. Törött sörösüvegek. Egy erkély kilincse. Vasúti zúzott kövek, andezit vagy bazalt, az ún. ballaszt, az elmaradhatatlan barna foltokkal. Mert a síneket nem lehet fölszedni.

Néha érzem a vér fémes illatát. Kötél és penge, penge és kötél, véres üvegcserepek, üszkös gerendák, töltényhüvelyek minden mennyiségben. Egy aszfaltdarab, rajta az arc lenyomata. Vagy csak én látom annak.

A halálvágy olyan erős, hogy néhányan magzatként, mások csecsemőként végeznek magukkal. Kislányom, Réka feltételezett születése előtt két hónappal a köldöksinórját tekerte nyaka köré. Holtan operálták ki. Még sírja sincs, nem tudom, melyik szemétdombon végezte.

Áronka háromévesen lépett ki az autó elé. Pontosan tudta, mi fog történni, hiszen százszor elmagyaráztuk neki, milyen fontos a járdán közlekedni. Ki-

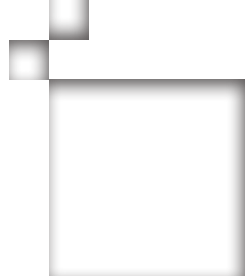
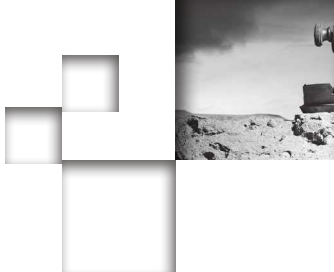

tépte magát az apja kezéből, és a villamos alá vetette magát. Kis testét 40 méteren keresztül pörgették, forgatták a kerekek, az alváz szó szerint megnyúzta és ledarálta őt. Amikor kiszedték a jármű alól, a felismerhetlenségig összeroncsolódott. A rendőrök nem hitték el, hogy gyerek, azt gondolták, egy nagyobb fajta kutya.

Nagyapám vasműben dolgozott. A szocialista munkabrigád hőse volt, többszörösen kitüntetett sztahanovista, a sztálinista állam hőse, aki az öt éves tervet 460%-ra teljesítette. Hét gyereke volt. Mint mindenben, a halálban is maximális tökéletességre törekedett. Egy nap fejest ugrott a folyékony fémmel teli hatalmas kemencébe, semmi sem maradt utána. Nagymama egy csavart hozott haza a gyárból, abban él tovább.

Néha kinyitom az üveg szekrényajtót, kézbe veszek egy-egy tárgyat. Annak a sörösüvegnek a két felét, amellyel Sikula József és felesége, Sikula Józsefné, született Ozsvald Elvira végeztek magukkal. Egyetlen üveget törtek kétfelé, és az éles üvegcsereppel egyszerre vágták fel ütőrüket, majd feküdtek a forró vízzel teli kádba. Két héttel később találtak rájuk a szomszédok, addigra a víz lefolyt a rosszul záró dugó mellett, a két test menthetetlenül egymásra csavarodott, alig lehetett szétfeszíteni őket.

Kemény Jenő és Molnár Emerencia halála kísértetiesen hasonló volt 1895-ben. De mivel imádták az ókori történetírókat, ezüst papírvágó késsel vágták fel ereiket.

Ülök a nappaliban, és nem bírok ellenállni a tárgyaknak. Kinyitom a szekrényajtót, kézbe veszek egy-egy pengét, zsilettet, húsvágó kést. Végighúszom a csuklómon. Az ütőerem nyomvonalát követem. Kanyarulatait. Megszalad a kés, apró csík jelzi az útját. Kipróbálok mindet, egymás után. Ahogy a szüleim, nagyszüleim, dédszüleim, minden őszám kipróbálta, sorban, egymás után, ki mélyebben, ki csak a felszínen, ültek halálunk kiállítási tárgyai között, és végighúzták karjukon a pengéket, egymásra rakódtak, egymásra rétegződtek a szennyeződések a fémen, a vérem szüleim vérével érintkezik, nagyapáméval, dédapáméval, annak az apjéval, és így tovább.

Másik nagyapám a sebesség örületével nem bírt. Nyolcvankét évesen kibérelt egy sportkocsit, 160-ra gyorsított, majd frontálisan ütközött azzal a szilvafával, amelyet gyerekkorában ő ültetett a nyaralója elé.

Családunkban jelentős hagyománya van az öngyilkosságnak. Kötélen lógó testek övezik gyerekkoromat. Szétvágott ütőerek szegélyezik a családi ünnepeket. Egy golyó a koponyába. Hová is lehet tenni a pisztolyt? Belerakod a szájba. Fölfelé fordítod, a szájpadrólás felé. Lefelé irányítod, a nyelőcsőbe. Egyenesen tartod, a nyakszirt irányába. Hová is lehet szorítani a kést? Az élet a csukló irányába. Hosszanti mozgás. A hosszanti irányban felvágott érhálózat spriccelése más mintát mutat, mint a sok apró csíkkal szélteben elmesztett erek lüktetése. A kés élét a nyakhoz. A kés élét a térdhajlatba, elvágva az inszalagokat. A kés élét nyakra, gégecsőre. A kés hegye. A kés hegyét a hasfalhoz. Enyhén rádőlve. Beledőlve. A kés hegyét a szívre célozva, a bordák közé illesztve. A kés hegyét a szemgolyóba. Ezzel átrepeszted a szemet és behatolsz az agyba. A kés hegyét a nyakba.

Ülök a nappaliban. Koncertterem. Hallom a kések síkos, csúszó zenéjét, a vágás csurgó hangját. Leginkább a hegedűhöz hasonlítanám. Az érintkezés erotikája, ahogy a fém csúszik a húson. Az él. A pisztoly ezzel szemben az elme zongorája. Ütések, amelyek az agy billentyűzetén játszanak. A pisztolytűvés csattogó, ugató ütése a dob hártáján. A repedés csók, a tengeren száll. Egy sziszegő hang, amely óvatosan kiengedi az életet a test pezsgőspalackjából. Nézem a lányom, és számolom a buborékokat, ahogy az élet darabokban hagyja el a testét.

Emlékszem a katartikus élményre, amikor életemben először láttam meg a tengert. Mennyi víz! Mennyi lehetőség az öngyilkosságra! Nehéz meginni úgy egy pohár vizet, hogy ne a halálra gondoljak. Apám nem volt elégedett azzal, amikor tízévesen eszméletlenül a folyó alá csúsztam. A hajamnál fogva húzott vissza. Vannak sokkal kreatívabb lehetőségek.

Őszintén. A kések élet szoktam nyalogatni. A polcokon található töltényhüvely fekete porát. Van benne valami a mákból, a dohányból és a falusi éjszakák magányából. A városi éjszakák magányából.

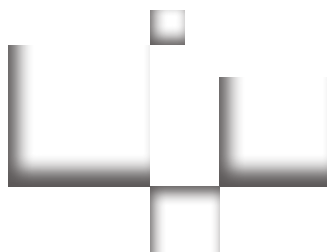
A víz íze mindig a vér íze is. Valóban. Nem volt egyetlen napom sem, hogy ne véreztem volna. Nyílt sebek borították a testem, és ha felgyűrtem volna az ingem ujját, még a jezsuita kínzókamrákat megjáró áldozatok is irigykedtek volna. Imádtam a betegségeket. Kinevelni. Elhelyezni a testen. A lassú halál. Kinevettem az orvosaimat.

Ülök a nappaliban. Az üres Domestos-palackot elhelyezem a többi tárgy közé. A fiam többször hányt, órákig haldoklott, borzalmasan szenvedett. Abból lehet tudni, hogy megpróbálta felválni az ereit, de már nem volt hozzá ereje.

Családunkban olyan erős az öngyilkosság iránti vágy, hogy a beházasulók szintén mind öngyilkosságot követnek el. Egy idő után már nem lehet tudni, ki a családtag és ki az idegen. Egyforma erővel vesznek részt a családi életben.

Háromszáz tárgy. Kések, üvegcserepek, töltényhüvelyek, pisztolyok, kődarabok, aszfalt, szögek, kapszulák és tégelyek, a legváltozatosabb színű folyadékok.

Három testvéremből már csak én maradtam. Négy feleségem volt. Öt gyerekemből még három él. Nekem pedig túl sok időm van még hátra.

„PAN JERZY”, MIŁOSZ ÉS A TÖBBIEK

GYÖRGY GÖMÖRI: *MOI POLSCY PISARZE I POECI*
 WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA. KRAKKÓ, 2023.

Amikor 2017-ben a magyar irodalom műfordítóinak budapesti világtalálkozóján Miłosz Waligórski kollégámat bemutattam Gömöri Györgynek, az barátságosan nyújtotta neki a kezét, és köszöntötte: „Ismertem egy Miłoszt, Nobel-díjas lett”. *A rabul ejtett értelem* szerzőjével való ismeretsége révén az ’56-os forradalom leve-rése óta Angliában élő költő, műfordító és irodalomtörténész a kitüntetett miłoszológusok egyike lett Lengyelországban, amiről a Krakóban évente megrendezett, Czesław Miłoszról elnevezett nemzetközi költészeti fesztivál közönsége is meg tudott győződni 2011-ben. Személyes találkozások (az elsőre 1957-ben került sor Strasbourgban, egy évvel később pedig Párizsban, majd pedig 1963-ban Berkeleyben találkozott a két író-szakértő), több évig tartott levelezésük, Miłosz előadásai a kaliforniai egyetemen (ahol Gömöri is tanított), a lengyel mester tanácsai Cyprian Kamil Norwid és Stanisław Ignacy Witkiewicz művei kapcsán, eszmecsere a kortárs lengyel költészetről, és nem utolsósorban Miłosz művei angol fogadta-tásának és magyar fordításának kulisszái (beleértve az adalékokat a *Moja wierna mowo* /Hűséges anyanyelvem/ című vers genéziséhez)... amelyekről Gömöri 2012-es esszéjében¹ is írt, mind részei a most tárgyalt kötetnek, amelyben két Miłosz-le-vél is található.

A *Lengyel íróim és költőim* címmel ellátott szöveggyűjtemény azokat az esszéket és magánleveleket tartalmazza, amelyeket az utóbbi 26 évben lengyel irodalmi lapokban közölt a szerző. Az írások zöme – ahogy a cím is sugallja – a lengyel szépírókkal való gyakran baráti kapcsolatokról szól, viszont azt, hogy Gömöri ízig-vérig lengyel irodalomtudós, az is bizonyítja, hogy műveiket át is ültette magyar nyelvre (például Zbigniew Herbert első magyar fordítójának számít). Az egyik kiemelésre méltó fejezet az 1956. *Zaczęło się w Budapeszcie* (1956. Budapesz-ten kezdődött) sokatmondó címet viseli, és azokhoz a novemberi napokhoz vezeti az olvasót, amikor a fiatal Gömöri, akkoriban magyar–lengyel szakos az ELTÉ-n, személyes tolmácsként, vagy még inkább: Vergiliusként (ld. az *Ötvenhatos emlék* című versét) Wiktor Woroszyński költőt, műfordítót és újságíró-t kísérte a szétlőtt Budapest utcáin. A forradalom szemtanújaként Woroszyński beszámolót készített

1 A magyar nyelvű változatot ld. GÖMÖRI György, *Találkozásom és levelezésem Miłosz-sal*, Tiszatáj, 2012/4, 10–15.

Magyarországi napló címmel, amely sokáig csak a második nyilvánosságban volt elérhető (magyarul Kerényi Grácia fordításában adták ki 1984-ben, szintén szamizdatként), de 1957-ben az ENSZ is felhasználta, lengyel és magyar pártvezérek felháborodását okozva. Ennek kiegészítéséül most azt is megtudjuk például, hogy Gömöri volt az, aki révén Woroszyłski Déry Tiborral is találkozott, és megszerezte tőle a *Niki* című kisregényének kéziratát, amelyet később sikerrel csempésztetett a párizsi emigráns Instytut Literacki (Irodalmi Intézet) igazgatója, Jerzy Giedroyc részére, aki Camilla Mondral fordításában publikálta 1959-ben.

A többi fejezetben olyan további írókkal ápolt kapcsolatba kapunk belátást, mint Kazimiera Iłakowiczówna, Halina Poświatowska, Wisława Szymborska, Konstanty Ildefons Gałczyński, Władysław Broniewski, Tadeusz Nowak (akit Gömöri buzdított a magyar nyelvtanulásra), Tadeusz Różewicz, Józef Ratajczak, Jarosław Iwaszkiewicz, Tymoteusz Karpowicz, Sławomir Mrożek, Aleksander Wat, Witold Gombrowicz, Leszek Kołakowski, Stanisław Barańczak, Antoni Słonimski vagy Kazimierz Wierzyński² (ez utóbbiról azt olvassuk, hogy személyesen ismerte Harsányi Zsoltot, Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyes). Ezek közül, ha csak költőkről van szó, többen is szerepelnek a magyar nyelvű kötetekben, akár az *Ismeretlen fa* című, Gömöri által készített és Washingtonban kiadott lengyel költészeti antológiában³ (1978). Már e hosszú névsor (illetve a kiadványt kiegészítő elég terjedelmes névjegyzék) jelzi a szerző elismerésre méltó tudományos és szépirodalmi tevékenységét. Ráadásul Gömöri már 1953-ban elsőéves egyetemistaként lengyelországi írószövetségi ösztöndíjjal járt Varsóban és Krakkóban, a három hónapos tanulmányútját kihasználva arra, hogy személyesen is megismerkedjen egy-egy költővel, aki szerepelt az 1951-es – „meglehetősen gyenge minőségű” – Kovács Endre-féle lengyel költészeti antológiában.

Ami Gömöri sokoldalú tevékenységét illeti, érdemes itt idézni Jerzy Snopek előszavából, amelyben joggal hangsúlyozza, hogy Gömöri „azon külhoni szakértők elit csoportjához tartozik, akik különös érdemekkel rendelkeznek a lengyel kultúra – különösen az irodalom – területén. Közöttük is előkelő helyet foglal el, annak elle-

2 Néhányukról szóló magyar nyelvű változatokat ld. Gömöri írásait: *Egy 1959-es levél Iłakowiczównától* (Forrás, 2009. 6. sz. 62–65.), *Meghívni Słonimskit?* (Korunk, 2013. 1. sz. 69–71.), *Űgyeim Gombrowicz-csal* (Alföld, 2013. 11. sz. 71–75.).

3 Erről ld. bővebben: *Negyvenéves Az ismeretlen fa. = Gömöri György: Elvándorlók és elvagyódók. Esszék és tanulmányok.* Savaria University Press. Szombathely, 2021. 124–139.

nére, hogy teljesítményeinek lengyelországi tudomása, úgymond, nem integrált”. Az utóbbi állítás igen igazságos, vegyük csak figyelembe, hogy Gömöri legfontosabb lengyel irodalomtudományi munkáit – Norwid-monográfiáját (1974), valamint a *Magnetic Poles* című tanulmánykötetét (2000) – csak angolul adták ki. Kevésbé ismert a lírai munkássága is: egyetlen lengyel nyelvű verseskötete 2003-ban látott napvilágot Feliks Netz fordításában, azóta újabb versei csak szórványosan jelentek meg a lengyel folyóiratokban (utoljára a jelen sorok írója fordításában). Szerencsére lassan javul a helyzet, ugyanis Lagzi Gábor gondos kutatómunkája eredményeképpen hat évvel ezelőtt a lengyel olvasók kezükbe kapták Gömöri és már említett Jerzy Giedroyc 42 évig folytatott levelezését, illetve egy külön kötetet a párizsi *Kultura*-folyóiratban közölt magyarországi témájú szövegeivel (Fejtő Ferenc, Bojtár Endre vagy Lengyel László írásai mellett).

Az, hogy „Pan Jerzy” – ahogy levelezői gyakran szólították – eddig szét-szórt esszéi most egy, fotókat is tartalmazó kötetben foglalnak helyet, hozzájárulhat a szerző megérdemelt elismeréséhez. Polonista szemszögekből pedig fontos kiemelni, hogy e megjelenésnek köszönhetően még könnyebben hozzáférhetővé válik több, érdekes információ, értékes irodalomtörténeti utalás, sőt sok, kevésbé ismert anekdota is. A publikáció egyetlen gyenge pontját abban látom, hogy a szövegeket részletesebb ténybeli, illetve aktuális bibliográfiai lábjegyzetekkel nem látták el a szerkesztők. Mindenesetre a *Lengyel íróim és költőim* című kiadvány (és vele együtt Gömöri életútja) egy izgalmas példa is lehet arra, hogy a hazai irodalom- és kultúratudományi tanulmányok mellé miért érdemes elsajátítani egy másik nyelvet. Tegyük hozzá, Czesław Miłosz mit jóslott a 23 évvel fiatalabb kollégájának egyik 1958-as levelében: „Nagy feladatok és, biztos vagyok benne, nagy teljesítmények várják Önt, hiszen két közép-európai nyelv ismerete rengeteg érdekes munkát tesz lehetővé.”

SENKIFÖLDJE III. FOTÓ, 100x150 cm, 2023

A ZÖLD SZÍN HIÁNYA¹

(ROJIK TAMÁS: SZÁRAZSÁG)

Az úgynevezett „zöld témák”, ember és természet kapcsolata mindig is meghatározó kérdéskörnek számítottak a gyermek- és ifjúsági irodalomban,² legyen szó a kettő közti harmóniáról, vagy épp a kizsákmányoló human tevékenység folytán bekövetkező negatív hatásokról. A jelenünkben tapasztalható drasztikus környezeti változások hatására a környezettudatos szemléletmód és öko-irányultság azonban még markánsabbá vált a korpuszban.³ Rojik Tamás *Szárazság*⁴ című climate fiction⁵ regénye a maga pontos, kiábrándító, disztópikus világrajzával e szövegcsoport illusztris darabja.

A mű a kortárs környezetszennyező tendenciák kiteljesítésén alapul, melyek hatásait a jelenünkhöz képest harminc évvel későbbi jövőbe, annak Magyarországra vizionálja. A nem túl távoli időpont, s a magyar olvasó számára az ismert közeg is súlyosbítja a témát. A regény kulcsmotívuma a címbe kódolt vízhiány. Ez éppúgy megmutatkozik az elsivatagosodásnak induló alternatív környezetben, a Balatont és a nagy folyókat fenyegető kiszáradásban, mint a fogyasztási és higiéniai fejadagokban is. Szereplőink hetente legfeljebb tizenöt percet tölthetnek a zuhany alatt, a lányok rövidre vágatják a hajukat, lelki szemük előtt pedig végig ott lebeg a fenyegetés, ami a szerzőt is műve megírására inspirálta: „*Nem tudtam szabadulni attól a képtől, hogy megnyitom a csapot, és nem jön belőle semmi.*”⁶ Már csak ezért sem meglepő, hogy a cselekmény konfliktussorozata is az ivóvíztisztító leállásakor bontakozik ki.

A mű „zöld beállítottsága” tehát nem direkt, hanem áttételes módon érvényesül. A zöld szín, az egészséges természet, a sokszínű élővilág hiá-

- 1 A szerző a dolgozat írásának idején a *Nemzetközi Visegrádi Alap* ösztöndíjában (International Visegrad Fund, 2023–2024, No. 52310166) és a *Tempus Közalapítvány* által gondozott *Fiatal oktatói ösztöndíjban* (2023–2024) részesült.
- 2 LOVÁSZ Andrea, *Felnőtt gyerekirodalom. Tanulmányok, kritikák és majdnem lexikon*, Cerkaella, Budapest, 2015, 21; PETRES CSIZMADIA Gabriella, *Fejezetek a gyermek- és ifjúsági irodalomból*, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2015, 201.
- 3 ZÓLYA Andrea Csilla, *(Örök)zöld gyerekkönyvek* [I.], Dunszt, 2020. = <https://dunszt.sk/2020/08/24/orokzold-gyerekkonyvek/>; Uő, *(Örök)zöld gyerekkönyvek* [II.], Dunszt, 2021. = <https://dunszt.sk/2021/01/08/orokzold-gyerekkonyvek-2/>; Uő, *A békés egymás mellett élés farkastörvényén innen és túl*, Dunszt, 2021. = <https://dunszt.sk/2021/07/31/a-bekes-egymas-mellett-eles-farkastorvenyen-innen-es-tul/>
- 4 ROJIK Tamás, *Szárazság*, Tilos az Á Könyvek, Budapest, 2020, 272 p.
- 5 ADELIN JOHNSTON-PUTRA, *Climate Change in Literature and Literary Studies. From Cli-fi, Climate Change Theater and Ecopoetry to Ecocriticism and Climate Change Criticism*, Wiley Interdisciplinary Reviews Climate Change, 2016/2, 266–282.
- 6 PAGONY, *Nem tudtam szabadulni attól a képtől, hogy megnyitom a csapot, és nem jön belőle semmi. Interjú Rojik Tamással*, Százhold, 2020. = <https://www.pagonny.hu/cikkek/rojik-tamas-szarazsag-interju-klimakatasztrofa-ivoviz-climate-fiction>

nya által, ami persze az olvasóban is felértékelheti ezek meglétét saját valóságában, és a védelmükre is ösztönözhet.⁷ A téma ilyenformán remek apropóul szolgál saját régi-
ónk veszélyeztetett fajainak jobb megismeréséhez olyan projektfeladatokon keresztül,⁸
melyek célja az egyes növény- vagy állatfajok túlélésének elősegítése, lehetőségeinek
feltárása. A regény azonban nem esik a didaktikusság csapdájába, s például a víztaka-
rékossági szabályokat is úgy közvetíti, hogy a fiataloknak az okostükrök előtt kell fel-
mondaniuk azokat, mielőtt megkezdhetnék a napjukat.

Rojik társadalmának technológiai fejlettsége ambivalensnek mondható. Bár a klí-
makatasztrófa következményeit, a vízhiányt, a fajkihalást egyelőre nem sikerült meg-
oldani, a magasabb társadalmi osztályok lakókönyezete teljesen automatizált, ahogy
az autók is. A házhozzállításról drónok gondoskodnak, a sportcipők magukat fűzik
be, a leginkább a VR szemüvegekkel párhuzamba állítható „pánt” révén pedig a reali-
tás is bármikor lecserélhető egy virtuális valóságra. A legimpozánsabb fejlesztés két-
ségkívül az energiaszelet, ami a maga mesterségesen konstruált tápértékével nemcsak
a gasztronómiát, hanem az éhezést is világviszonylatban számolta fel. Utóbbi bár elő-
revetíti a globális problémák megoldásának esélyét, a minden fiatal kezébe beültetett
chipek, melyek az életjel-mutatókon kívül a szexuális aktivitásukról is figyelmeztet-
nék a szüleiket, a totális megfigyelés lehetőségét is belebegtetik. Ezt erősíti az a tény
is, hogy az eszközt a felnőtt kor elérése után sem távolítják el, csupán „deaktiválják”.

A Rojik jövőforgatókönyve szerint hétmillió, évente „alig” tucatnyi tornádóval és
40+ °C fokos nyarakkal sújtott Magyarország nem szakad el az Európai Uniótól, ha-
nem ez utóbbi alakul át Európai Környezetvédelmi Unióvá. Az ország azonban kifeje-
zetten zártnak tekinthető, határain kizárólag EKV polgárok léphetnek át. A politikai
rendszer autoriter jegyeket mutat, manipulatív, a „*regény jelenre vonatkoztatott közéleti
üzenetének [pedig] fontos eleme az elhallgatás, amelynek köszönhetően békében élhe-
tünk a fenyegető környezetben.*”⁹ Mindehhez az elmúlt negyven évben sikerült kialakí-
tani a rendszert legalizáló törvényi keretet, jóllehet, a rendelkezések, szigorítások leg-
főbb indokaként mindig a klímavédelmet tüntetik fel, sokszor mondvascsinált módon.
A társadalom markánsan bipolarizált, melynek peremre szorult, nincstelen tagjait az
államvezetés tudatos médiastratégiával bélyegzi meg, közösi ki. A jómódú lakosságot

7 ZÓLYA, *A békés egymás mellett élés farkastörvényén innen és túl.*

8 TÓTH Péter, *A problémaalapú tanulás*, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárom, 2019, 83–100.

9 KOVÁCS Gergely, *Két kétségbejött jövőkép*, Mesecentrum, 2020. = <https://igyc.hu/mesecentrum-kritikak/ket-ketsegbejto-jovokep.html>

android és ember rendőrök védik az „ingyenélőknek” nevezett szegényektől. Utóbbiak és őseik bár részben önhibájukból, a virtuális valóságok iránti függőségük miatt váltak nincstelenekké, hiszen az állam jóléti időszakában folyósított segélyek még normális megélhetést biztosítottak a számukra. Ezt értékelhetjük azonban a munkakerülés ösztönzőjeként is, ami által a rendszert több fronton is felelősség terheli a közösség bipolarizálódásáért. A segélyek folyamatos csökkentését követően ugyanis egyszerűbb megoldásnak ítélték a peremre szorultak megbélyegzését. A két oldal ennek következményeként jószerével hermetikusan elzárt, egymásról pedig elrugaszkodott előítéleteik vannak az útonálló és a kizsákmányoló, a barbár és a felsőbbrendű tengelyeken mozogva. A regénybeli szituáció apropóján az oktatási folyamatban tematizálható volna a diákok idegenségképzete az ismeretlent ismerőssé tevő interkulturális-fókuszú gyakorlatok révén. Ennek egyik módja, ha brainstorminggal több népcsoportról (szakmáról, társadalmi osztályról) összegyűjtjük a hozzájuk kötődő előítéleteinket, melyeket csoportmunka¹⁰ révén próbálunk meg cáfolni, legalább szóban.

A regény fejezeteinek elején szereplő mediális szövegek a komplex világépítés hasznos poétikai eszközei. A fiktív, jövőbeli lexikonokból, újságokból, online blogbejegyzésekből, törvények paragrafusáiból vagy épp propagandaanyagokból származó szövegrészek az univerzum hitelességét erősítik, s egyszersmind példaként szolgálnak az egyes szövegtípusokra, bemutatva azok sajátosságait. *„Aki nem szeletet eszik, a jövőt falja fel! Segítsünk egymásnak az átállásban! Ha ön ismer olyat, aki még mindig rendszeresen húst, zöldséget vagy gyümölcsöt fogyaszt, esetleg eldugott zugétermekből rendel az éj leple alatt, ajánlja neki az állam ingyenes átszoktató tréningjeit!”*¹¹

A Szárazság egyébként könnyed, olvasmányos, a humorra is érzékeny nyelvet használ. Legemlékezetesebb retorikai megoldásaként az egyik főhős, Dani megszólalásmódjára hivatkozhatnánk, akinek introvertált jelleme sűrítő, szaggatott, jobbra hiányos vagy tömondatokból felépülő beszédében is kifejezésre jut. *„A kimondott szó mindig az ellensége volt. A gondolatok hihetetlen erővel zúdultak rá, de a mondatok nem tudták követni. Címzavakban próbált beszélni, hogy egyszerűbbé tegye, de ezt sokan furcsának vagy ijesztőnek tartották. [...] Betörés. Menekültem. Csak én. Szüleim nem tudom. Dunaújváros. Ott ragadtam.”*¹² A fiú szikár beszédmódja azonban önreflexíven

10 PETHŐNÉ NAGY Csilla, *Módszertani kézikönyv. Az Irodalomkönyv 9–12. és az Irodalomtankönyv a szakközépiskolák számára 9–12. című tankönyvcsaládhoz*, Korona Kiadó, Budapest, 2005, 278.; 280.; 298.

11 ROJIK, I. m., 179.

12 Uo. 11.; 167.

vissza a világa kiszáradására is. Ahogy a nyelvből a kötelékek, az univerzumból az élet hiányzik, ilyenformán egyszerre számítanak kiüresedettnek.

A két főhős, Anikó és Dani a gimnáziumi közösség kimagaslóan intelligens művészfigurái, ami miatt szinte törvényszerűen különcök is – s ezért is találhatnak egymásra. A regényről ugyancsak mondható el, hogy kissé elitista tünihorizontot képvisel. A két szereplőt egy, a rajzkörön rájuk osztott páros feladat indítja el a közös úton: Dani rajzolja, Anikó festi a képregényeket. Izgalmas poétikai megoldás, ahogy Rojik az irodalom médiumán keresztül vezet be egy másik, a képregények konstruálásának folyamatába. A duó alkotásai egyfelől mikrotörténetekként vannak jelen a szövegben, másrészt a szereplők reflexiói révén arra is rálátásunk nyílik, hogy a külső környezet elemeiből, a művész szűrőin át miként nyer formát a műalkotás. „*Velem fut, hajlik a térde, lendül a karja. Zihál. A haja csatakos. Büdös a szaga. Utál futni, de muszáj.*”¹³ Ez az eljárás mód ismételt önreflexióként értékelhető, hiszen Rojik Szárazságának gyökerei is a mi valóságunk mulasztásaiig nyúlnak.

De térjünk még vissza a fiatalok képregényötletei és a regény cselekménye közti, sokrétű kapcsolatra. Utóbbi hol allegorikus – ha a meghatározott pályáikon járó csigákat eltérítik útjukról, az természeti katasztrófákat von maga után, ahogy az emberi tevékenység környezetre gyakorolt ráhatása is –, hol metonimikus – Dani futás közben konstruálja meg a nyomozó figuráját, aki ugyancsak futás közben képes felfejteni a bűntényeket –, máskor pedig myse en abyme-szerű előrevetítés – egy manipuláció révén hermetikusan elzárt, önfenntartó közösség kitörésének története, amilyenné az alkotási folyamat alatt fokozatosan Dani és Anikó kalandja is válik. Rojik Tamás már csak ezen megoldásai révén is művészet és realitás kapcsolatának számos változatára reflektál, mely poétikai megoldások jelen esetben egy dinamikus populáris alkotás által kerülnek leleplezésre. A fentebb említett hiány továbbá a szereplők rajzai révén is jelen van a műben. Anikó impozáns színvilággal megalkotott virágai, az általa említett fecske- vagy bogárrajzok mind a mi realitásunk dinoszaurusz-rajzaival kerülnek egy szintre, hiszen egyaránt kihalt fajok mementói.

Lélektani szempontból a később kibontakozó számos kaland ellenére az egyik legnagyobb fajsúllyal a fiatalok képregényeinek online közzététele bír, ami a várttal ellentétben eleinte csendet, aztán fájoan felszínes kritikákat, majd biztató szavakat is maga után von, ezzel is erősítve a mű életszerűségét.

Izgalmas a két fiatal kapcsolatának alakulása is, ami elé nem pusztán a jellemük, különösen pedig Dani autisztikus zártsága gördít akadályokat, hanem a chipek jelentette teljes

13 Uo. 16.

szülői kontroll is. A tyúklépésben kibontakozó szerelmi szálak ezen elemek azonban sajátos, egyedi ízt kölcsönöznek, a szeretettel együtt járó elfogadást, elköteleződést, kitartást állítva előtérbe, s téve meg a karakterfejlődés fő ösztönzőjévé is.

A profi, jó arányérzékkel adagolt, főként a regény első felében érvényesülő világepítés után a cselekményszövés mintha kissé meginogna és túlpörögne. Sok a véletlen, a helyenként öncélúnak ható, bizonytalan fajsúlyú kaland. Művégi katarziszról sem igazán beszélhetünk. A szembenálló felek, a manipulatív államvezetés és a rendszer elől technológiai innovációikat rejtegető tudósok sem tekinthetők pozitív karaktereknek. Utóbbiak bár az állam önkényes elkobzásaira hivatkozva nem osztják meg fejlesztéseiket, ezzel azonban maguk is a környezeti válságkezelés hátráltatóivá válnak. Arról nem is beszélve, hogy főhőseinket éppúgy manipulálják. Noha dilemmázás után, de Anikó és Dani az állam érdekeinek megfelelően számolnak be kalandjaikról a nyilvánosság előtt, amiért cserébe ösztöndíjasként tanulhatnak tovább. Ebben a megoldásban nem a heroizmus hiánya a problematikus, hiszen világos, hogy két fiatal nem versenyezhet egy autoriter hatalommal (?). Ám a jutalom elfogadása – még ha magukban meg is fogadják, hogy mindezzel egy szebb jövő szolgálata a céljuk – ideiglenesen mindenképp a rendszer fogaskerekévé degradálja őket. Ezen pedig az sem sokat javít, hogy a tudósokat nem tudatosan, készakarva leplezték le.

Az egyedüli biztató jel a regény végén a lepárló fák telepítése, ami talán enyhíti majd a szárazságot. A realitás árnyai elől azonban hőseink is csak a művészetben (legyen az képregény, zene vagy „fényszobrászat”) találnak kiutat. A folytatást figyelembe véve legalábbis – egyelőre. *„Tesszük, amit lehet – vont vállat Dani, majd a falra ragasztott virágokra nézett. – Rajzolunk tovább.”*¹⁴

14 Uo. 265.

SENKIFÖLDJE IV. FOTÓ, 100x150 cm, 2023

SZERZŐINK

AIKIO, INGER-MARI (1961, UTSOKI) KÖLTŐ, ÚJSÁGÍRÓ
■ **BAKA L. PATRIK** (1991, BRÜNN) ÍRÓ, KÖLTŐ, EGYETEMI
OKTATÓ (SELYE JÁNOS EGYETEM) ■ **BALK, ELENA-LAPINA**
(SZENTPÉTERVÁR) KÖLTŐ ■ **BARAK LÁSZLÓ** (1953, MUZS-
LA) KÖLTŐ, ÍRÓ, PUBLICISTA ■ **BÓDI PÉTER** (1991, MIS-
KOLC) ÍRÓ ■ **DÁVIDNÉ BALÁZS RENÁTA** (1994, CSÍKSZE-
REDA) MÚFORDÍTÓ, EGYETEMI OKTATÓ (ELTE) ■ **FÁY LU-
KÁCS** (2002, BUDAPEST) MÚFORDÍTÓ ■ **FOGARASI FLÓRA
ANNA** (1995, BUDAPEST) MÚFORDÍTÓ ■ **GAŽÍK VIKTÓRIA**
(1999, POZSONY) KÖLTŐ ■ **GÉCZI JÁNOS** (1954, MO-
NOSTORPÁLYI) ÍRÓ, KÖLTŐ, SZERKESZTŐ, KÉPZŐMŰVÉSZ
■ **GYURÁSZ MARIANNA** (1991, RÉVKOMÁROM) KÖLTŐ ■ **KORPA
TAMÁS** (1987, SZENDRŐ) KÖLTŐ, KRITIKUS, SZERKESZTŐ
■ **KUKUCSKA SZABOLCS** (1996, SZEGED) KÖLTŐ ■ **MELHARDT
GERGŐ** (1993, SZOMBATHELY) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ■ **NÉ-
METH ZOLTÁN** (1970, KÉMÉND) KÖLTŐ, IRODALOMTÖRTÉ-
NÉS (VARSÓI EGYETEM) ■ **PERERA, ADRIAN** (1986, BOR-
GÁ) KÖLTŐ ■ **RICÓ, JOSÉ LUIS** (1987, CIUDAD JUÁREZ)
KÖLTŐ ■ **SCHMIDT FRANCISKA** (2001, BUDAPEST) MÚFOR-
DÍTÓ ■ **STUMMER ATTILA** (1974, SZOLNOK) ÍRÓ, JOGÁSZ
■ **TALASKIVI, KATRI** (1975) KÖLTŐ ■ **TERAMAE, NATALIYA**
(1980, FASTIV) KÖLTŐ ■ **TÓTH KINGA** (1983, SÁRVÁR)
KÖLTŐ, HANGPERFORMER, VIZUÁLIS MŰVÉSZ ■ **TOURAY,
DODOU** (1966, BANJUL) KÖLTŐ ■ **WARMUZ, DANIEL** (1987,
KRAKKÓ) MÚFORDÍTÓ, ESSZÉISTA

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK
KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET”, MADACH.ASIST@GMAIL.COM
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

NAGY FAL II., FOTÓ, 100x150 cm, 2023

SZTÉLÉK II., FOTÓ, 100x150 cm, 2023

SZTÉLÉK I., FOTÓ, 100x150 cm, 2023

9 771336 4508003 04